

Вікна застиглого часу

Автор:

[Юрій Винничук](#)

Вікна застиглого часу

Юрій Павлович Винничук

«Вікна застиглого часу» (2001) – це одна з найкращих книг Юрія Винничука, вона має велику популярність серед читачів, зазнала декількох перевидань в Україні й перекладена англійською мовою. Події в ній розгортаються у невеликому Станіславі другої половини минулого століття, коли автор був ще дитиною. Люди, які живуть у цьому невеликому містечку, добре знають одне одного, і кожен з них має свою історію. От тільки не завжди зрозуміло, де в цих історіях зникає реальність і з'являється фантастика, де дійсність перетікає в казку. Світ уяви єднає правду і вигадку, однак все складне і незрозуміле автор витлумачує по-дитячому просто, бо всі учасники цих історій йому дуже добре знайомі, і немає нічого дивного в тому, що відьми та чарівниці – це звичайні сусідки. Магічний реалізм по-українськи, замішаний на легендах, фольклорі, світ мальовничих видінь, барвіста, соковита мова оповідань, що ввійшли до цієї книжки, не залишають байдужими читачів, вражаючи своєю правдивістю і одночасно прозорою наївністю.

Юрій Павлович Винничук

Вікна застиглого часу

Вікна застиглого часу

Вікна застиглого часу

Я прийшов сюди і став серед хитросплетіння вулиць, серед навали людей, дерев і будинків, щоб ворожити її іменем.

Я простягаю руку, проказую тричі:

– Ілаялі! Ілаялі! Ілаялі! – і люди перетворюються на шашіль, починають підточувати дерева, і дерева падають і не знають причини.

Зі мною коїться щось дивне: щоранку, прокинувшись від сну, я відчуваю себе росою, і як роса затьмарює своєю вродою квіти і трави, так от і я затьмарюю все живе і цю землю.

Плачте, бо коли сонце зупиниться над головою – роса зникне!

Я боюся сонця, часом виходжу серед ночі в сад і довго вдивляюся в холодне небо. Мені увесь час здається, ніби воно хоче мені щось пригадати чи пояснити. Пильно вслухаюся в тишу нічного неба і ловлю окремі слова, уривки речень. Зовсім недавно я почав їх записувати. І раптом зрозумів – воно розповідає мені про мене, розповідає те, що я давно забув.

А вчора я знову вийшов у сад, вслухався і нічого не почув. Виліз на найвищу яблуню, щоби ліпше чути, але небо мовчало. Просидів на гілках всеньку ніч, не зводячи з неба очей, і зійшло сонце, і вдарило мені променями в лице, і я побачив, що я вже не роса, а такий, як і всі, а може, вдесятеро гірший, і коли в мене хтось кинув каменем, я підняв камінь і поцілував його.

1

У дитинстві кожної людини був сад – власний або чужий. Ми мали сад нічий – туди, крім нас, ніхто не заходив, але ми знали, що коли хоч одного дня не побуваємо там, то він зникне і ніколи більше не з'явиться.

Це було так давно – коли ми були чисті, мов янголи, нічого не відали про кохання, але вже тулились устами одне до одного і не знали, що це таке і чи так ми це робимо, і вірили, що прийшли з казки і назад повернемось у казку, і клялись у вірності, і казав я, що оборонятиму її, маленьку дівчинку Ілаялі, від звірів хижих, духів лихих і драконів лютих...

2

Ілаялі померти не могла. Найімовірніше – це я вмер. Безліч років тому розчинився в повітрі і деколи дрібними порошинками спадаю на землю з дощем і снігом. І ніхто в світі не знає, що той дощ і той сніг – це я. Дівчата миють у мені волосся, діти ліплять з мене снігових баб, і на обличчі кожної снігової баби з'являється частина мого розпачу.

3

Мені часто сниться наша вулиця, котру я так давно покинув, але достеменно пам'ятаю її дерева, будинки і вікна. Це була зовсім маленька вулиця з одно- й двоповерховими кам'яницями. Все, що відбувалося за стіною бодай однієї з них, одразу ж ставало відомим для всієї вулиці, аж до деталей.

Влітку вікна моєї вулиці зеленіли й розквітали цикламенами, азаліями, примулами, шпарагусами, а взимку їх вимощували ватою і притрушували кольоровою фольгою. До верхньої частини вікна підвішували пампулястих янголів з білими крильцями, а на Різдво проти вікна ставили ялинку. Коли темніло, всі вікна затягували фіранками, але те, проти якого стояла ялинка, завше світилося й манило нас, малих, до себе. Кожен міг прогулятися вулицею і порівняти, чия ялинка найкраща.

А кращою вона була тільки в пана Мандрика, який невідь яким дивом зберіг довоєнні іграшки. Таких не мав ніхто. На ялинці пана Мандрика красувалися принци й принцеси в розкішному вбранні, райські птахи з пухнастими хвостами, іскристі круглі бані, а ще казкові цукерки, якими ніхто з нас ніколи не ласував і про які ми не раз сперечалися, чи то часом не порожні обгортки. А ще на ялинці було повно малесеньких чепурнесеньких янгеликів та херувимчиків, а під ялинкою стояв святий Миколай з повною торбою подарунків. На ньому був розшитий золотом синій жупан, підперезаний золотим широким поясом, а з-під

жупана визирали червоні шаровари. З довгими білими вусами він скидався більше на запорожця, аніж на святого. До Миколая ми відчували незмірну повагу, писали йому листи, в яких клялися бути чемними і слухатися батьків, а в кінці листа, ніби між іншим, називали подарунки, які б нам хотілося отримати. Зате Діда Мороза ми повністю ігнорували, ані на мент не вірячи в його існування.

Одного разу, коли мама купила Діда Мороза, щоб поставити під ялинкою, мій дідусь здер йому бороду, підкоротив кожуха, валянці переробив на чоботи, а з шапки пустив червоного шлика. Тепер і в нас появилася святий Миколай. Побачивши таке диво, небавом уже вся вулиця забігала до нашого діда, щоб і собі перейняти досвід. А проте наша ялинка не стала від того кращою за Мандрикову. І ми й далі вистоювали у нього попід вікном.

Я довго опирався бажанню провідати сонну стареньку вулицю, я боявся застати її не такою, яку запам'ятав і яка з'являлася у моїх снах, боявся, що не побачу зелених парканів, бо мали б їх замінити металеві сітки, стареньких розспіваних хвірток, що вирізнялися кожна своїм голосом, боявся, що пропали уже й ті дерева, на яких щоранку вуркотали горлиці, дерева, на які ми видряпувалися... А найбільше боявся асфальту, який ув'язнив її лоно...

До останнього менту вважав за безглуздя з'явитися на Голубій. Адже це не віщувало нічого доброго. Вулиця, якою я марив, могла бути зітерта новим своїм виглядом, і той новий, а водночас і чужий, ворожий вигляд здатен навіки деформувати мою свідомість, зруйнувати щось таке, що я вже ніколи не зможу відновити.

Дорога, що вела туди, була незнайома, жодна з тих вуличок, що прямували до моєї, не зберегла себе в тому вигляді, в якому мені пам'яталася, і це сповнювало розпачем. Це давало всі підстави, аби завернути назад, це мене мовби попереджало, що не варто рухатися далі, а треба повертати назад. Не було жодної надії, що Голуба вистояла, що не торкнувся її все зростаючий і зростаючий рівень нашого добробуту.

Тому я не повірив своїм очам, коли нарешті вийшов на Голубу. Мені здалося, що це тільки продовження сну, бо в житті такого не буває – моя вулиця мало чим змінилася за цілих двадцять літ. Властиво, можна сказати, що вона взагалі не змінилася, бо дещо тільки посіріла від старості, може, трохи більше облупилася, але й далі зосталася такою ж тихою і замріяною. Просто паркани стали сірими, але вони були тими самими, ба навіть я впізнавав окремі виламані штахети.

Дерева постаріли й втратили частину гілок, але то були ті самі дерева, і горлиці співали в їхньому галуззі. Навіть запах пороху, який зняла зграя песиків, був той самий. Тепер я вдихав його, як вдихає повітря людина, що просиділа багато років у підземеллі. Мене обпекло нестримне бажання погладити кожну штахетину чи кору дерева, справдити на слух спів кожної хвіртки. Але я стримався, щоб не викликати жодних підозр, не сполохати свого сну.

Я відчував, що за мною можуть стежити, я навіть помічав у вікнах легенькі порухи фіранок. Чи міг я видати себе?

Кілька бабусь під парканом на лаві жують теплі м'які слова, гладять мене зацікавленими поглядами, перекашлюються... Якщо я спитаю в них про Ілаялі, то побачу тільки здивовані обличчя... Тут ніхто нічого не може знати про Ілаялі, бо цим ім'ям нагородив її я.

Будиночок вугляра зберіг свою запущеність і непривітність. Дикий виноград намагається все приховати, але йому це вдається лише частково. Як і раніше, в хащах дикого винограду гніздяться горобці і заливають вулицю своїм голосним цвірінканням. Що мені сказати, коли я зайду досередини? Хто я такий? Контролер своїх снів?... Якщо я пригадаю ім себе і вони впізнають мене, то не промовлять нічого. Не захочуть зі мною говорити, щоб не ворушити давніх ран.

Але людина, яка з'являється тут уперше, обов'язково повинна звірити число будинку, перш ніж зайти. Дивно було б, якби я цього не зробив. Я вчасно зупиняюсь і задираю голову. Таблички на стіні не видно, вона під виноградом. Якщо я не хочу, щоб мене розсекретили, то мушу запитати у цих бабусь, де тут число сім...

Хоча... чи впевнений я, що саме сім?... Краще я запитаю, що це за будинок, і хто в ньому живе, а тоді кивну головою – якраз він мені й потрібен...

– А нащо вам цей будинок?...

Що за дурне питання? Дурне, бо я його не передбачав. Тепер мушу пояснити, що я з газової контори... Правда, коли я був малим, то газу ще тут не було і ми палили дровами, але зараз мусить бути... Мусить?... Вони могли відмовитись від газу... Та пізно.

– Ви з газової контори?...

Для чого перепитувати?...

– Ой, як добре, бо в мене якраз плитка зламалась, і я вже третій день...

Добре, добре, обов'язково, яке число вашого будинку, так, прізвище, національність, пробачте, це жарт. Але – пані Мандрикова! Боже мій, то се вона?! Цікаво, як її ялинка тепер виглядає...

Хвіртка рипить точнісінько так, як і колись. Хоча ні, в неї проник якийсь дивний звук і щось мені пригадав таке, що не стосувалося ані цієї вулиці, ані мого дитинства, але що саме, я не зміг второпати і про всяк випадок ще раз відкрив і закрив хвіртку, навіть не задумуючись, як це безглуздо виглядає.

Тихше, попереджають листочки, ти нічим не повинен себе видати, працівник газової контори життєрадісна людина, йому невідома ностальгія, він ніколи нічого не згадує, тому не варто прислухатися до музики хвіртки. Інакше ці бабусі здогадаються.

Добре, добре, я більше не буду.

Прохолодна мідна клямка хворобливо зойкає, двері важко подаються вперед, і я потрапляю в темні сіни, де панує запах цвілі, квашеної капусти і роздутих від напахченого нафталіном шмаття старих меблів...

– Є тут хто-небудь?

Довкола тихо і непривітно, але я відчуваю, як хтось невидимий насторожено чекає, вслухається в кожне слово мое і в кожен мій крок. Сполоханий шурхіт ковзає повз мое вухо і нишкне так хутко, що я вже не впевнений, чи взагалі його почув.

– Я з газової контори!

Нарешті чийсь захриплий голос, який міг належати й чоловікові, й жінці, вигулькнув згори, з-за прочинених дверей, і сповз по сходах до мене:

- То з газової контори! Піди відчини!

Над головою лунають важкі кроки, зі стелі сиплеться штукатурка, аж поки не починають скавуліти дерев'яні сходи, якими спускається темна важка постать.

- Добрий день. Я прийшов перевірити газ.

- Газ як газ.

Жінка, руки в боки, велика і товста, обличчя в темряві. Невже це мати Ілаялі? Щось бурчить незадоволено.

- А все ж таки я повинен перевірити. Самі розумієте - робота.

- Розуміємо, ходіть за мною.

Ми тебе впізнали, ми тебе впізнали, шепочуть сходи... Ти приходив сюди давно-давно і був такий малий і легенький, у коротеньких штанцях зі шлейками навхрест. Пам'ятаєш, як ти вирізав на нас три літери - ІЛА?... Не бійся, ми тебе не видамо, ми вибачили тобі це, хоч і було нам боляче. Вже тих літер нема, не приглядайся, бо, коли дівчинка померла, Господиня зішкребла їх. Ми питалися навіщо, але вона мовчала.

- Сюди.

Кімната велика й завалена всяким непотребом, повно павутиння й пороху. В кутку залізне ліжко, на ліжку сидить сухорлявий чоловік з обличчям, що схоже на пожмаканий папір, з розбурханим волоссям і жилавими руками на колінах. Здається, це батько Ілаялі... Як про неї спитати?... Оно під вікном на підлозі її лялька.

- У вас є діти? - киваю на ляльку.

Жінка насуплюється і цідить до чоловіка:

- Він питає, чи є в нас діти... Що йому відповісти?

Чоловік зводить голову, дивиться на мене білими, наче молоко, очима і каже:

– Скажи йому, що це його не стосується.

А жінка:

– Оно лічильник.

Я розгортаю записник, дбайливо переписую цифри і крадькома стежу за ними. Вони мовчать і не рухаються. Чекають з нетерпінням, коли ж я нарешті заберуся звідси. У них такий вигляд, наче я застав їх при виконанні якогось жахливого злочину. Чому в нього такі білі очі? Сам чорний, а очі...

– Очі... Чому у вас білі очі?

Але встряє жінка:

– Далєбі, він стає настирливим. Скажи йому щось...

Вона впевнена, що чоловік її зараз скаже щось таке, від чого мене наче вітром винесе. Мабуть, це вже перевірено, бо задоволена усмішка викривила кутик вуст у чеканні насолоди. Вона переводить погляд з мене на чоловіка й назад, вона вже не вірить мені, що я з газової контори.

– Я нічого не скажу, – хрипить чоловік, – я не маю що казати. Кому не подобаються мої очі, може в них не дивитися.

Коли говорить, тіло його тремтить, а кістляві пальці з силою стискають худі коліна так, начеб уявляв собі, як душить мене за шию. Я ковтаю повітря...

– Я й не дивлюся...

– Чуеш? – підхоплює жінка. – Він дивиться на лічильник.

– Дивиться на лічильник... – повторює чоловік за нею і зітхає.

- Чи можна мені оглянути грубку?

Біля грубки я намагаюся згаяти трохи більше часу.

«Як у них дізнатися про Ілаялі?»

Я обмацую труби, дверцята, навіть попіл беру на палець і безглуздо розглядаю. Попіл гарячий, а грубка ледве тепла. Отже, в грубці не палили, а тільки щось спалювали. Може, листи, які я писав до неї?

Ми тоді писали одне одному листи. В кутику аркуша малювали червоним олівцем великі уста й цілували їх, надписавши: «Я тут поцілував» чи «поцілувала», перечитували вечорами і захлиналися від щастя.

- Що це за попіл? Ви спалювали папір?

- Це попіл моїх старих рейтузів, - відказує жінка і заливається реготом.

Між її зубами багато слини, слина вся в білих дрібних бульбашках, все її тіло, наче настояне на дріжджах тісто, трясеться в спазмах сміху, і кожна складка на її велетенському животищі трясеться від сміху, і жмут чорних волосинок, що виткнувся з бородавки на підборідді, теж трясеться і... Господи, невже це вона породила Ілаялі?

Щось треба казати... щось казати...

- Один мій знайомий...

Вони насторожуються, не приховуючи ворожих поглядів.

- ...шукає квартиру...

Вони думають: що йому треба?

- ...І я... у вас нема... е-е... часом...

Перекидаються очима, наче м'ячиками.

- ...кімнати?

Глухим голосом жінка проказує, наче молитву, яку щойно завчила:

- У нас... немає... вільної... кімнати...

- Шкода, - зітхаю я, - бо якщо...

- Ні, в нас немає вільної кімнати, - перебиває чоловік.

- ...якщо вас тільки двоє...

- Нас не двоє.

Отже, вона жива? - мало не скрикнув я. І мені вже хочеться кинутися до них із обіймами... А сходи, виходить, збрехали? Навіщо?

- ...але навіть якщо вас троє, то...

Раптом він мов шаблюю:

- Нас не троє!

А тоді встає з ліжка, заточуючись. Він із зусиллям примушує себе стояти, хоч це йому й нелегко. Я мимоволі задкую до стіни.

- І не четверо, і не п'ятеро, і не десятеро!

Плює мені тими словами в обличчя, і вони розтікаються по мені, хляпають на підлогу і там перетворюються на білу слизь. Я кидаю погляд на дзеркало і не бачу там цього чоловіка, хоч воно й висить за його плечима.

- Чого ви від нас хочете? Ви з...

- Ні, я не з міліції... І не з... Я з газової контори.

- Чого ж ви тоді...

- Я ж кажу: мій товариш...

- То неправда! Чого вам треба?!

Його надтріснутий голос рветься в сухій горлянці, він змахує руками, тоді хапається за серце і важко, жадібно ловить ротом повітря. Жінка спиняє його руки - заспокойся заспокойся заспокойся... ойся...

- Хай скаже, чого йому треба!

- Він скаже, він скаже...

І їй теж не видно у дзеркалі. Там взагалі нічого не видно. Може, вони не існують насправді?

- Послухайте, може, вас немає? Може, вас і не було ніколи?!

Спочатку жінка тільки мовчки дивиться на мене, а далі повертає голову до свого чоловіка і, наче домовившись із ним наперед, починають обступати мене із шаленим сміхом, розчепірівши руки. Роблять це непоквапно, відсікаючи мене від дверей, наче збираються піймати курку. Я гарячково обзираюся по кімнаті в надії схопити якусь замашненьку річ, бо я зовсім не боюся цих старих, я впевнений, що легко дам їм раду... Хоча... хоча в цього чоловіка до біса жилаві руки...

- Ілаялі! - кричу я зненацька. І це ім'я, яким я нагородив маленьку дівчинку, лунає, наче закляття, зрештою, таким воно і є.

Старі відскакують від мене, наче пожалені. Жінка затуляє рукою рота, і я бачу, як її очі більшають, більшають, а в чоловіка трясуться руки, він робить неабияке зусилля, щоб втримати рівновагу.

Мої руки безсило опадають, олівець глухо вдаряється об підлогу і котиться жінці під ноги, вона відступає, а записник, наче голуб, змахує сторінками-крилами і

летить-летить...

- Ілаялі! Мені потрібна Ілаялі!

- Проведи його по сходах, щоб не впав, - каже чоловік.

- Але мені потрібна Ілаялі!

- ...бо там темно...

Жінка йде до дверей, насторожено вичікує.

- Я не піду, доки ви мені не покажете її! Куди ви її сховали? Що ви зробили з нею?

Жінка благальним голосом:

- Слухай, скажи йому, скажи йому... хай іде...

- Я не піду... я не...

- Вона... її нема... вона вмерла... стільки років... від неї нічого вже там не
зосталося... її могилка під в'язами... там написано... там... Йдіть!

- Там написано «Йдіть»?

- Хіба ти не бачиш - він божевільний!

- То вона мертва?!

Він сахається від мене, відмахується руками від мого крику, наче від полум'я, що
обпікає його обличчя довгими язиками.

- Та це ж не вона мертва, а я! Я! Я! Хіба ви не бачите? Перед вами труп, який
давно вже розклався! Ви не чуєте запаху? Підійдіть ближче! Не бійтеся хробаків
- вони приручені, вони своїх не кусають!

Жінка ховає обличчя в долонях.

- Йдіть!

- Ах, ви хочете мене спекатися? Я знаю – ви спалили її! І то не попіл старих рейтузів, а попіл бідолашної Ілаялі! За що ви її спалили?

- Змилуйся над нами! Змилуйся над нами!

Вони обоє проказують ці слова невідомо до кого, але з такою вірою в голосі, що я зрозумів – ці слова не до Бога звернені.

- В кого ви просите милосердя? В диявола? Дарма! Просіть у мене! На колінах просіть, щоби я змилувався! Посипте голови попелом!

І тут я знову глянув у дзеркало і вже не уздрів там кімнати, вже нічого там не було, тільки густий сизий туман клубочився в ньому, знизу піднімалися срібні бульбашки, лопалися з глухим тріском, а вдалині зникали дві ледве видимі постаті, зменшуючись на очах. Раптом з'явилася чиясь біла вузька долоня з розчепіреними пальцями і затулила від мене ті дві постаті, а тоді й сама розчинилася в тумані, але ще перед тим, як туман мав розсіятись, там мигнули знайомі зеленаві очі, то були очі Ілаялі, і коли туман зник, я побачив у дзеркалі пустир, я відвів очі від дзеркала, озирнувся довкола і побачив лише пустир: сірі купи каміння, оплетені повійкою, оточені будяками, а над ними літали комахи, і повітря переливалося і бриніло. Високо в небі – голос яструба.

Враз у моїй горлянці розмотався клубок розпачливого вереску:

- Це неправда – вона живе!!!

Будяки осудливо закивали головами.

- То її нема?

До кого я звертався?

- І не буде ніколи-ніколи?

Яструб знову закричав, і видно було, як він стрімко падає у траву і за мить злітає вгору, а в кігтях б'ється якась тваринка і страшно пищить, і той писк нагадує мені мій власний голос, і я вже не чую під собою ніг і біжу пустирем, а назустріч мені – крилатий горіх, до гілок якого почеплена гойдалка. Колись він ріс на подвір'ї Ілаялі, вона дуже любила гойдатись. (Гойда-гойда! Вище, вище! Гойда!) Тваринка пищить так пронизливо, і мені здається, наче крізь мої вуха тягнуть цупку нитку. (Гойда-гойда! Не бійся, не впаду!) Зненацька голос яструба чую над собою і свист його тіла, що протирає повітря, а я біжу зі всіх сил до горіха в надії схватися в його дуплі, і страх затискає в кліщі моє налякане серце, а яструб ось-ось упаде мені на тім'я, і я пишу точнісінько так, як і тая тваринка, бо вже бачу, що не врятуюся, – дупло в горіхові таке вузьке, і я ніколи не проникну в нього, а моя Ілаялі сміється: «Гойда-гойда-гойда!»

Граната на двох

У пивниці було тьмяно і гамірно, з вулиці долинав пронизливий скрегіт трамвайних коліс. Треба було нахилитися до співрозмовника, аби що-небудь почути.

– То ви не пригадуєте мене? – спитав я старого Тарковича.

– Направду, ні, – похитав головою, не зводячи з мене здивованого погляду. Потім відсьорбнув пива і сказав: – Стільки людей за життя бачиш...

Голос мав хрипкий і втомлений. На устах вибачлива усмішка.

– Певно, я змінився, якщо не пізнаєте мене. Ви – Таркович, правда?

Почувши своє прізвище, блиснув очима і знов уважно подивився на мене. Усмішка зів'яла.

– Я товаришував з Міськом.

Він враз заціпенів, і рука його міцно стисла гальбу, аж побіліли пальці. Але обличчя вже потепліло. Щось схоже на страх було перед тим на ньому. Мабуть, хтось неприємний спав йому на гадку, коли намагався мене впізнати. Хтось, кого він боявся і ненавидів. Тепер це минулося. Він знову всміхався – лагідно й зі смутком. Вивчав мене поглядом, але видно було, що не впізнає.

– То ти знав мого хлопця?

– Так. Ми з ним були нерозлийвода. Я часто бував у вашій хаті.

– Правда? Бач, як воно... Я думав, що всі вже за него забули...

– Я пам'ятаю Міська.

– То ви, певно, й разом до школи ходили, так?

– Так. Від першого класу.

В очах його заблищали сльози, й усміхнені губи затремтіли. Повільно витяг з-під столу худу руку і погладив мене по голові.

– Тепер був би вже Місько таким, як ти...

Його рука сповзла мені на рамено і застигла. Була в ній вага всього світу. З хвилину вдивлявся кудись у темну мокру підлогу, потім звів голову і сказав:

– Ні... не можу його уявити таким дорослим.

Витер кулаком очі й додав:

– Знаєш, як по правді... тяжко мені його згадувати... Та й мені віддавна ніхто вже про нього ані не спімне.

– А ваша жінка? Вона б мене відразу впізнала... Вгощала нас кнедлями...

– Вмерла на рака... Вже більше як десять літ... Так... Вона б тебе впізнала... Вона вас усіх знала... Скільки то вам було... тоді? – здавалось, наче він мене перевірити хоче.

– Одинадцять.

– Так... – зміряв мене поглядом, – одинадцять... Тепер би було тридцять два... Час іде...

Стара закинута цегельня болісно відчувала торохтіння поїздів, які проносились неподалік. Вона здригалася і злякано щулилась, а біленькі квіточки повійки, що густо обплели руїни, тремтіли разом з нею.

Ми з Міськом сиділи на уламку муру й гойдали босими ногами. Вдома я не мав права гойдати ногами, бо зараз же діставав потиличника від бабці:

– Перестань! Хочеш дідька вигойдати?

Коли я розповів про це Міськові, він одразу ж загорівся піти на цегельню і там вигойдати дідька.

– А як вигойдаєм, то що з ним будемо робити? – питав я.

– Як то що? Хіба ти не знаєш, що роблять з дідьком?

– Не-а...

– Можна ним командувати. Він що захочеш зробиць для тебе.

Дорогою ми вимріявали найпотаємніші бажання.

– Я попрошу цілу виварку морозива, – облизався я.

– А я попрошу чарівного коня. Сяду на нього і поїду шукати собі царівну.

– Нащо тобі царівна?

– Я визволю царівну, привезу її сюди і покажу Нусьці.

Нуська була об'єктом нашого палкого кохання. Дарма що вона вже школу закінчила і має кавалерів, а нам літ як наплакав кіт. Ми закохалися в неї одночасно, а тому й вирішили одружитися на Нусьці удвох.

Ми їй писали записки і підкидали в поштову скриньку. Нуська читала і сміялася. Клаптики списаного паперу підхоплював вітер і розносив по вулиці. Ми гірко страждали. Одного разу Місько сказав:

– Ми дурні. Треба писати віршами.

І тут він прочитав мені вірш, буцімто ним придуманий:

Нусю дорогая!

Я тебе кохаю.

Серце в грудях б'ється.

І до тебе рветься.

Кров у венах бушує

І любов мою до тебе шурує.

Я не повірив, що такого гарного вірша придумав Місько. Але довести не міг, а тому вирішив сам написати віршоване послання.

Понадто до цього у мене був родинний хист. Бабця, татова мама, писала винятково віршовані листи, навіть тоді, коли опинилася у Сибіру, а тато складав римовані поздоровлення всім знайомим на всі свята. Тато був визнаним поетом. Усі його вітання неодмінно закінчувалися згадкою про троянди, які обов'язково повинні встеляти «життєву» дорогу. Саме тому це діло повинно б мені краще вдатися, ніж Міськові, і я з запалом кинувся у вир віршописання. Перший мій твір виявився понад усі сподівання:

О найкраща в світі Нусю,

Я тебе не надивлюся:

В тебе очі – темні ночі,

В тебе брови, як підкови,

В тебе губки, як голубки,

В тебе щічки, як дві чічки.

Я без тебе пропадаю —

Сотню раз на день вмираю.

Місько зблід, і в очах його засвітилися сльози.

– Це не ти придумав! Обманщик! Думаєш, я не знаю?

Його сім'я була далека від літератури.

– Як то не я? – обурився я. – Хто ж іще?

– Твій тато! От хто! – зловтішно повідомив Місько, і, видно, ця здогадка покращила його настрій, бо сльозинки в очах зникли.

Я йому, звичайно, не признався, що риму до «губки» випитав таки в тата. Але все решта – мое.

– Ах, так! Не віриш! Ну добре, пішли в садок, я при тобі напишу ще одного вірша.

Ми сіли в траву, і я почав працювати над черговим шедевром:

Без тебе я мов пташка без крила,

Без тебе я мов квітка без стебла.

Місько розпачливо колупався у носі.

Без тебе я мов човен без весла,
Без тебе я мов те вікно без скла, —
добивав я Міська.

Без тебе я мов двері без замка,
Без тебе я мов борщ без буряка.

Місько люто сопів і вовтузився. Нарешті не витримав:

– Досить!

– Але я можу ще дуже довго писати.

– Не треба! – верескнув він. – Що я тобі зробив?

– Нічого. Чому ти бісишся?

– Бо ти зрадник.

– Я – зрадник?

– Ти за моєю спиною навчився писати такі гарні вірші! – і Місько заплакав.

– Не плач, – втішав я. – Ми ці вірші підпишемо вдвох: «Юрко і Місько». Добре?

– Ні, не добре. Краще «Місько і Юрко».

– Але ж це я їх склав.

– Ну і що? А хто твій найкращий кумпель?

– Ти.

- От і підписуй: «Місько і Юрко».

Оскільки честолюбство на ту пору ще в мене не розвинулось, то я хутко пристав на його пропозицію, і ми помирилися. Правда, ненадовго. Ще того-таки дня Місько не витримав і ляпнув:

- А все-таки я сильніше її люблю.

- Чому ти? - обурилась я. - Ми ж домовилися, що будем її любити однаково.

- Але я сильніше.

- Неправда!

- А от і правда! Ти б зміг задля неї вмерти?

- Вмерти? - я задумався. Бабця розповідала, що померлі живуть на небі. Я глянув у небо - воно було чисте й порожне. Там навіть не було будки з морозивом. Ні, вмирати мені якось не хотілося. Але ж не міг я признатися в цьому! - Вмерти? - перепитав я. - Запросто.

- Бреши більше.

- Та я за Нуську! - вдарив я себе в груди. - За Нуську я не те що вмерти, а й... - тут я затнувся й гарячкове почав перебирати в пам'яті все, що для мене дороге, але дорогого було дуже багато. - Та я за неї мій новий моряцький костюм віддав би! От!

Моряцький костюм був предметом заздрості не одного Міська. Проте він не здавався.

- А я за неї отруюсь!

- І я.

- І ти?

– А ти думав!

На якусь хвилину запанувала мовчанка. Нарешті він процідив крізь зуби:

– Я за неї точно отруюсь.

– А я, думаєш, не точно?

– Ну добре, давай разом труїтися.

– Давай.

– На спір!

– Давай!

– Як не отруїшся – віддаси моряцький костюм.

– А як ти не отруїшся – віддаси ножика.

Ми вдарили по руках і сіли писати прощального листа для Нуськи. Писав, звичайно, я. Ми повідомляли Нуську, що не можемо більше винести її зневаги й тому вирішили покінчити самогубством. Саме так: «покінчити самогубством». Ця фраза мені запам'яталася з якоїсь книжки. Місько тільки присвиснув:

– Ну ти даєш!

«Наші тіла знайдеш на цеголці і коли їх оплачеш, то поховай в одній могилі у себе в саду і посади що захочеш. А на могилі напиши:

Були два хлопці, наче дві перли,

Та від кохання палкого вмерли.

А коли надумаеш і собі через нас умерти, то допиши:

А поруч Нуся, горем убита,

Їх навіть смерть не змогла розлучити.

Отрути ми тобі залишимо».

- Додай «цілуємо», - порадив Місько. - І підпиши. Але мене першим.

- Тепер діло за отрутою. Де її взяти?

- Як де? - дивується Місько. - Твій тато лікар чи не?

Саме цього я й сподівався. Я побіг додому і відшукав у батьковій шафці з медикаментами пляшечку, на якій красувалася наклейка з черепом та кістками. Я її намочив, обережно здер і наклеїв на хлористий кальцій, яким мене «труїли» мало не щодня мої батьки.

Череп з кістками подіяв на Міська, як на kota холодна вода. Він зблід і похмуро засопів. Відступати було пізно.

Йдучи на цегельню, я, як міг, тамував свій життєрадісний настрій, але, мабуть, це вдавалося мені важко, бо я помічав заздрісні погляди Міська. Він теж пробував усміхатись, та ці його усмішки були надто вже страдницькі.

Ми сіли на камінь, і він тремтячим голосом сказав:

- Не додумався взяти щось запити? Воно ж, напевно, гірке.

- Напевно.

- Може, я за яблуками побіжу?

- Та ну. Все одно вмирати.

- А ти не боїшся?

- Не-а. - Я витяг пляшку. - А ти боїшся?

Місько обурився:

- Я? Ніколи в житті. Щоб ти знав. Давай пий.

- Я перший?

- А ти думав! Знаю я тебе. Місько вип'є, а ти втечеш. І тоді Нуська залишиться одному тобі.

- Дурень ти.

- Сам дурень. Пий.

- Хи-итрий! Як вірші підписувати - Місько перший! А як труїтися?

- Слухай, або ти п'єш, або я всім розкажу, який ти боягуз.

- Фу, налякав! Можеш розказувати. Я вже буду мертвий.

І я з трагічним виглядом, закотивши очі, зробив ковток. Гіркота перекривила мені рота. Хоча зараз пішло мені оце пійло набагато легше, ніж тоді, коли мама з татом примушували.

- Що, т-таке гі-гірке? - спитав Місько.

- Ще й яке гірке! Як наше життя, - відповів я улюбленою приказкою моєї бабці, бо життя міняється, а приказки залишаються. - Тепер ти пий.

На Міська було сумно дивитися. Він витер спітніле чоло і взяв плящину.

- Ну, не тягни, - сказав я.

- А чому ти не вмираеш?

- Отрута діє через півгодини.

- Краще б зразу, - зітхнув Місько. І ликнув «отруту». - Ве-е, яка гидота. Нема нічого загризти?

На нашу радість, у мене в кишені знайшлася розлізла цукерка.

Місько закрутив пляшечку і поставив її на камінь.

- Як ти думаєш - Нуська теж отруїться?

- Не думаю. Вона нас так сильно не любить.

- От свиня! Ну за що нас не любити?

- І то правда.

- Про нас, напевно, в газетах напишуть.

- Що там в газетах! Про нас книжку напишуть. «Юрко і Місько - найбільші кумплі». От як вона буде називатися.

- Ні, не так, а «Місько і Юрко». Ми ж домовились.

Проте мені така назва не дуже подобалась, і я сказав:

- А ліпше буде ось як: «Трагічне кохання до зрадливої Нуськи». Правда, гарно?

- Еге, як у кіно... Як ти думаєш - може, про нас і кіно знімуть?

- Ясно - знімуть. Індійське.

- Чому індійське?

- Бабця моя каже, що індійські фільми найкращі в світі.

- Нуська подивиться - і гірко заплаче... Але вже буде пізно.

- На ній тепер ніхто не вжениться. Всі будуть казати: «І як ти могла довести до смерті таких гарних хлопців?» Скажи?

- Я думаю, що мій тато її заб'є. Він їй такого не подарує.

- Ясно - не подарує, - погодився я.

- Може, нам треба лягти? - запитав не в річ Місько.

- Для чого? - не зрозумів я.

- А що - сидячи вмирати?

- Звідки я знаю? Я іще ніколи не вмирав.

Ми лягли в траву і задивилися в небо.

- А давай після смерті будемо приходити до Нуськи і страшити її? - запропонував Місько.

Мені ця думка дуже сподобалась.

- Давай... А ще можна стати упирями і пити її кров.

- Ух ти! Точно?

- Ну!

- Тоді давай ще й з Кобри кров пити.

Це наша вчителька, ми її терпіти не можемо.

– Хе-хе! – втішивсь я. – Пам'ятаєш, як вона нам казала: «Доки ви, іроди, кров мою будете пити?»

– Тепер хай знає.

Ми замріяно замовкли.

Я подумав, чи не пора признатися Міськові, що його обдурено? Та, зиркнувши на нього, я побачив, що в цю хвилину він уже літає попід вікнами Нуськи і страшить: «Гу-у-у!» Навіть губи його були зараз в дудочку. Блажен віруючий, як не раз говорила моя бабуся.

Я відвів очі і намагався уявити, який же переполох зчинить наша передсмертна записка. Відлупцюють чи ні? Мусять. Але не це головне. Найбільше мене хвилює, чим будуть бити. Паском чи віником? Віник мені більше подобається.

– Може, й ти був тоді на цегельні, як вони з тим малим гранату знайшли?

– То, власне, ми з ним обое і знайшли, – сказав я з такою втіхою в голосі, аж він сполохано глянув на мене. – Пробачте, я нехотячи зрадів... бо ви мене згадали...

– То це ти був із ним?

– Так, я. Ми обое знайшли ту гранату.

– І ви з ним її викопали?

– Так.

– А потім обклали дровами й підпалили?

– Так.

– Обое?

– Так. Нас тільки двоє й було.

– І коли вона вибухнула, ви були разом?

– Були разом.

Він дивився на мене, мов на марсіянця. Здавалося, ось-ось похитає головою: «Такого не буває».

– І коли вона вибухнула, були разом... – повторив, не зводячи з мене вологих очей. – Але ж... але ж...

Піт виступив йому на чолі, і затремтіли вуста. Він мене поволі впізнавав, і так само поволі поверталися до нього з давнини ті пекучі запитання, які колись душу карали. Він і тоді ніяк не міг цього збагнути – чому Місько? Чому саме він?

Таргани

У певні дні вдосвіта моя бабуся вирушала на луги і збирала трави, поверталася, коли всі ще спали, і заходилася в'язати зілля в пучечки та вішати на стінах. Завдяки цьому мої дитячі літа наскрізь просякли дивовижною гамою пахощів, адже і спав я на подушці, яку бабуся набила висушеним зіллям. Тільки покладеш голову на таку подушку, і враз провалюєшся в глибоку саджалку сну, де вже тебе підхоплює лагідна течія і несе, вигойдуючи, всю ніч до самого ранку.

Хвороби, від яких лікувала бабця, видавалися мені загадковими і чудними. Частенько до нашої хати забігали молоді дівчата й купували якесь таємниче зілля, а я інколи намагався підслухати, про що ж вони шепочуться на кухні:

– А як не pomoже? – питала тремтячим голосом дівчина.

– Коли не більше місяця минуло, то pomoже, – твердо відказувала бабця.

– А коли більше?

– Ну, то спробуємо іншого способу.

– То, може, відразу?

– Дайсі на стримане, доню. Поп'еш того узвару тиждень, а тоді приходь.

Уява моя вимальовувала чародійний напій із зілля, завдяки якому дівчата могли перетворюватися на пташок і літати попід небесами або ставати невидимими. Але бабця, не зморгнувши оком, пояснила, що то приворотне зілля, аби коханого повернути, і мені відразу стало нецікаво.

Коли дівчата приходили до бабці проколювати вуха, я неодмінно асистував при цій процедурі і тримав слоічок зі спиртом, у яким плавали білі шовкові ниточки засилені в голки. Бабця вибирала пінцетом голку з ниточкою, проколювала дівчині вухо і зав'язувала ниточку на гудз. Через кілька днів, після того, як ранка заживала, бабця висмикувала ниточку, а натомість засиляла кульчики.

Одначе зілля було не єдиним засобом лікування. Існував ще один дуже вже нетрадиційний спосіб – лікування різними жучками і тарганами, яких бабця засипала у пляшки, слоіки, бутлі і заливала тим або іншим плинном, а потім виставляла на сонце, і тоді там відбувалися якісь дивні містичні процеси, внаслідок чого утворювалася чудодійна настоянка, котру бабця потім по крапельках вділяла всім стражденним. Особливою привабою відзначалися слоіки з жуками, яких збирали на ясенах. На жодних інших деревах цих дивовижних неймовірно красивих перламутрово-зелених жуків я не бачив. Бабця, ясна річ, сама на ясен не лазила, але завше знаходила когось, хто їй тих жуків назбирував. Ясенові жучки помагали при болях в колінах і суглобах, їх накладали на болюче місце і замотували бинтом.

З ясеновими жуками проблеми не було, у червні вони обсідали кожен листочок, кожную галузочку і ліниво перебирали лапками та ворушили вусиками. Коли по них сягала чиясь рука, жучки навіть не чинили спроби тікати, і щойно опинившись у пальцях, починали розпачливо бити ніжками, здивовано крутити голівками і напружувати свої довгі тугі тільця. Та все намарне, їх чекала завше однакова доля – опастися у слоік, де вже десятки їхніх кумплів гарячково копошилися, лізли кудись у різні боки, спинаючись на гладеньке скло, спихаючи

одне одного, і хіба що роздратовано похрумкувати крильцями. З тої хвилі вони вже не втихомирювалися до самої смерті, вже ніколи до них не повертався той солодкий сомнамбулічний стан мрійливої дрімоти на листочку ясена, залитого сонячним сяйвом, золотий саркофаг оливи ставав їхнім останнім притулком. Там вже вони, ув'язнені в густий тягучий плін, поволі знемагали і, впокорено склавши лапки на грудях, випускали крізь марлю мікроскопічні праведні душі в свій жучиний рай.

А ще бабуся скидала жучків до бутля, пересипаючи кожен шар цукром. Бутель, зав'язаний марлею, морився на підвіконні, вбираючи радісне тепло. Коли він наповнювався, і цукор набирив рожевого відтінку, бабуся заливала його до половини оцтом, а решту – спиртом. Бутель продовжував засмоктувати в себе світло, поки суміш не темніла до кольору смаженого цукру. Все, що мало осісти, осідало на дно, а рідина поволі випрозорювалася і вигравала в променях сонця. Але то вже була не просто рідина, а засіб від ревматизму.

Коли приходили пацієнти, бабуся поїла їх з ложки тією жучівкою, а самих жучків прикладала до болючого місця. Пацієнт кривився, і золотаві краплі стікали з кутиків уст.

Під бабусиними пальцями жучки, висотані спиртом, лускали і розсипалися, пальці їх розтирали по тілу, доки не лишалося іно саме зеленаве лискуче порошокно, але й воно небавом зникало, а бабуня тим часом шепотіла щось таємниче і мудре. Цей шепіт змушував завмирати й тривожно вслухатися, мовби це стосувалося і мене. Дивовижні заклинання, мов сріберний серпанок, закутували мене і пеленали, і я підкорявся їхній чарівливій дії, линучи в уяві лісами й лугами, ріками і ярами до моря-океану, до острова Буяна, де дуб зеленим гіллям хитає, де зміїна цариця Лага усі болячки на себе приймає.

Тарганів бабуся розкладала на бритванці і кілька днів сушила то в братрурі, то над плитою. Потім кришила туди розпечені каштани, листя любистку, березові бруньки, а вкінці все це так само засипала до бутля і заливала теплою водою. За кілька днів вода робилася яскраво-червоною і густою, мов сироп, але водночас і прозорою. За цим трунком найбільше питали дівчата і молоді жінки.

З тарганами був більший клопіт, оскільки мешкали ми на маленькій вуличці, обсадженої маленькими будиночками, а таргани зазвичай селилися в багатоквартирних кам'яницях, заселених нашими визволителями, котрі привезли тарганів із собою. Раніше їх у наших краях ніхто не бачив, але відразу по війні

таргани хутко завоювали нові терени. Недурно й дід мій називав їх москалями, а як я вже пізніше довідався, то так їх називали по всій Європі. Якщо якась нерозважна тарганяча родина відважувалася проникнути в будиночок на околиці, то її хутко виявляли і знищували. Боротися ж із тарганами і плюсквами в кількаповерхових будинках було куди складніше, адже успішність такої боротьби завше залежала від того, чи всі мешканці одночасно візьмуться за винищення влізливої комашні.

Тому цей скарб бабуся змушена була замовляти. Коли їй приносили ще живих тарганів, я любив прислухатися, як вони шкребуться в паперовому пуделочку, як сваряться і нарікають, намагаючись второпати, у яку ж це халепу вони потрапили. Їм, вочевидь, була незрозумілою висока мета, якій вони приносилися в офіру, і щоразу важче й важче було їх добувати. А може, то їхні табори витарганіли уже так, що тільки окремі четарі наважувалися вискакувати з запічків, щоб знайти якогось харчу. Одне слово, бабуня вже мусила і мене залучати для добування тарганів, котрі приносили до нашого родинного бюджету помітну лепту.

Одного такого разу бабуся послала мене за ними до старого Гершеля, що мешкав у перехнябленій халупі на сусідній вуличці. Гершель жив там від народження, мав колись родину, дітей, але всі вони загинули в гетто. Єдиному Гершелеві вдалося порятуватися і то завдяки Дзюньові.

Дзюньо не відзначався особливою відвагою і жодною мірою не міг претендувати на героя, бо був заслуженим злодієм. За Польщі спеціалізувався на стрихах, звідки волік простирадла і напірники, сорочки і калісони, майтки і панчохи. Таких злодіїв називали «павуками». Війна обірвала його кар'єру і принесла напівголодне існування. Але однієї дощової осінньої днини хтось постукав у вікно. Дзюньо визирнув і побачив переляканого обшарпаного Гершеля, котрий, виявляється, щойно чкурнув із гетто. Уся його рідня на ту пору щезла в таборі, гетто невмолимо звужувалося, маліло і безлюдніло.

Тої ночі Дзюньо з Гершелем почали копати під повіткою схрон, копали його тиждень, виносячи в кошиках землю на город і розсіваючи її так, аби не надто кидалося в очі. І стали вони жити разом, двоє самотніх чоловіків. Як виявилось, вони були спасінням одне для одного, бо Гершель прийшов не з пустими руками, а приніс вузлик золота, яке йому подарував знайомий перед смертю. Дзюньо потихеньку спродував коштовності й купував харчі. Так вони й вижили. А по війні Гершель знову повернувся у свою старезну халупу, в якій на нього не чекала

жодна жива душа, крім сімейства тарганів. І Гершель не став їх виганяти, вони йому не заважали, вигулькуючи тільки в сутінках та претендуючи винятково на недоїдки. Чимось вони нагадували йому і його народ, загнаний за дроти, що тільки вночі наважувався прокрадатися поза межі гетто в пошуках харчів.

Особливий привілей мали павуки, які вільно собі розселялися по стінах і вікнах, заволікаючи павутиною геть усі кутки і щілини, а в ній борсалися зелені тлусті мухи, поступово перетворюючись у щось безформне і висушене.

А ще у Гершеля була сухоребра кляча, яку він запрягав до воза і виїжджав вимінювати різне шмаття, натомість пропонуючи виліплені з глини свищики у формі когутиків або коників. Часто він садив мене поруч себе і давав у руки батога, я кричав:

– Гайта! Вісьта! Вйо! Трррр! – і батіг весело цьвохкав у повітрі, а кляча хвицала копитами і трусила гривую.

Коли я прийшов до старого, то застав його на городі серед височенних зелених пагонів бобу, на кожному з яких рясніли грубі, завтовшки з мою руку, стручки. Від молитов, які промовляв Гершель, городина проростала настільки буйно, що в кропі я міг заховатися з головою, а на велетенському соняхові звив собі гніздо бузьок. Одна лише біда, що не тільки городина набирала незвичних велетенських розмірів, а й бур'яни і комахи, які в них мешкали. Отже, потрапивши у ці хащі, можна було наразитися на атаку якої-небудь розбзиканої бабки чи зварйованого стриконика. Тому я не наважувався ніколи забрідати сюди і гукав господаря знадвору.

Старий з оберемком стручків мовчки пошкандибав до хати і так само мовчки заходився їх лущити. Робив це дуже спритно своїми восковими кістлявими пальцями. Світло-зелені зерна завбільшки з яйце лунко падали до баняка.

– Слава Йсу, – сказав я і, вмостившись біля нього, почав помагати.

– Ти добрий хлопець, – сказав Гершель. – Але таргани теж добрі. Нічого мені злого не зробили. Чому я маю віддавати їх тобі на поталу?

Він володів однією незбагненною здатністю – читати чужі думки. Всі вже звикли, що він завше починає розмову першим, і ніхто не дивувався.

– Таргани вірять у мене, – продовжив старий. – Я для них і Господь, і цар. Я владарюю справедливо, і в них нема ані найменшого заміру скинути мене з престолу. Бо ж недурно і бен Азай сказав: «Намагайся сповнити добрий учинок, хоч би й зовсім дрібний, але тікай від гріха, бо один добрий учинок породить наступний добрий учинок, а гріх породить наступний гріх, і тоді як платою за добро є добро, то платою за гріх є гріх».

– Так написано в Торі? – спитав я, бо вже чув від Гершеля про цю велику книгу.

– Так написано в Торі, – кивнув він. – А щоб ти знав: нема на світі нічого, про що б не було бодай згадки в Торі.

– Невже там є й про тарганів?

Гершель рвучко кинув зерна бобу в баняк і прорік таким голосом, яким либонь звертався Мойсей до своїх вірних:

– Чи я тобі мушу встати з крісла, – я, старий, хворий чоловік, – та піти принести Тору, аби показати, де там пишеться про тарганів?

– Ні, не треба, я й так вірю. Але тарганами моя бабця лікує хвороби. Хіба для вас таргани важливіші за людей?

– Сказано в Талмуді у книзі «Бава Камма»: «Ліпше бути серед переслідуваних, ніж серед переслідувачів». А в книзі «Шаббад»: «Милосердя для звірят – це наказ Святого Письма». Таргани повірили в мене і моляться до мене. То чи можу я зрадити їхню віру? Як я можу кинути свій народ на мученицьку смерть? Таргани – це мій народ! – і старий Гершель підняв догори свої кістляві руки. – Вони теж відчують біль і радість, любов і розпач. Коли я тільки уявлю собі, яких мук вони мусять зазнати, потрапивши на розпечену бритванку твоєї бабусі, залиті живцем оливою, негодні виборсатися, мені хочеться віддати себе замість них. Беріть мене! Крайте на плястерка! Заливайте оливою, смальцем, бурячаним квасом, кисляком, горілкою, скипидаром! Настоюйте в бутлях, цідіть через панчохи і прикладайте до ран і виразок! Старий Гершель – то є екстракт! Лік проти глупоти і сказу!

Я нахилився над почорнілими стручками бобу, і здавалося мені, що то не боби я вилущую зі стручків, а жовті кістки з сухих пальців Гершеля.

Він поклав руку мені на голову, погладив і зітхнув:

– А зрештою, що ти можеш знати про тарганів, щоб судити, хто з нас важливіший – ми чи вони? Може, ми власне і є найзвичайнісінькими тарганами, нерозумною комашнею, що уроїла собі в голову, наче вона наймудріша? А ті, малі й упосліджені, кому судилося жити вічно по запічках, ховатися від переслідувачів і здобувати насущний, ризикуючи власним життям, – може, вони якраз і є справжніми істотами мислячими?...

Хвильку помовчав, примруживши очі, і продовжив:

– Жид нігди нікого не заб'є. Так само, як птаха не буде плавала, а риба літала. Та й чого йому когось убивати? Та й коли? Іно жидівське дитя ся народе, мусить бути восьмого дня обрізане. Іно досягне тринадцять літ, мусить на себе взяти тяжке ярмо заробітків. Іно досягне вісімнадцять літ, вже мусить вести наречену під вінець, чим накладає собі на плечі друге ярмо. Від рана до вечора бігає по світу, аби щось заробити і принести до хати. І бігає так усе життя від рання до смеркання, а не спічне доти, доки йому родина не прикриє очі черепками глиняного глечика, і не відвезуть го на цвинтар. Дайте такому чоловікові ножа до рук, а скажіть йому, аби забив! Не буде знав, як ся то робе!

Мені стало соромно за свої грішні наміри, я потупився і подумав, що таргани не такі вже й дурні, коли обрали за царя самого Гершеля. Не вибрали ані мене, ані бабуню, котра була теж не без кебети, а вибрали Гершеля.

– От бачиш, – сказав старий, – тепер ти й сам зрозумів, що то не просто дурна комашня.

По тих словах він поставив велику чавунну ринку на вогонь, хлюпнув олії і кинув кілька жмень бобу.

– Ти любиш біб? – спитав і, не чекаючи на мою відповідь, додав: – Знаю, що любиш. Але такого бобу, який уміє смажити Гершель, ти ще не їв.

Чесно кажучи, за бобом я не пропадав, але змовчав і навіть зумисне подумав:
«Ах, як я люблю біб!»

– Біб люблю не тільки я. Біб любить і весь мій народ.

При цьому він театралью змахнув рукою, мовби окреслюючи кордони свого величного царства, яке складалося лише з кухні й покою. Обидва ці приміщення були захарашені так, що будь-які пересування тут склали неабияку проблему – можна було заблукати й не вибратися, а то, можливо, перетворитися на таргана і прилучитися до їхньої компанії.

– То ви ще й годуєте їх?

– Аякже. Що ж то за цар, який не піклується про свій народ?! Ні, я свого народу не зраджу. Я піду з ним до кінця, навіть у смерть. Хочеш побачити, як вони мені допомагають?

І, взявши мене за руку, підвів до високого столика, на якому лежала велика товстенна книга в шкіряній палітурці. Гершель перегорнув обкладинку, і я побачив тарганів, що снували між сторінками з дивним заклопотаним виглядом, нервово ворущачи вусами.

– Що вони роблять?

– Рятують Книгу.

Придивившись, я помітив, що таргани метушилися не просто так, вони латали поповані сторінки, заліплювали малюсінькими клаптиками паперу дірки, доштуковували літери, підводили свіжою барвою малюнки, золотили орнаменти. Пожовклі, поточені часом аркуші відроджувалися на очах.

– Ахе сенем таге бін кал ва-хомер, гзера шава ав тікатув ехад... – шарудів сухими вустами Гершель.

І слова ці едналися в одне плетиво з дивними словами заклинань, які промовляла моя бабуся, складалося враження, що говорили вони однією мовою, однаково незбагненною для мене.

– Бачиш, вони вишуковують літери, які пошкодилися, відновлюють їх і воскрешають померлі слова. А слова, щоб ти знав, як і люди – одні смертні, інші безсмертні. І нема жодного значення, якою мовою слово промовлене, бо в слові тім від самого його зародження вже грає кров усіх найдревніших слів. А в Талмуді кожне слово – віще. І має не одне значення, а безліч значень. Слово Талмуду здатне вбити і оживити. Двісті років тому рабин з Холму Елія повторив учинок рабина з Праги і виліпив глиняного чоловіка Голема. З глини він виліпив усі частини його тіла, і всі органи, а проте це не була жива людина, а тільки купа глини і більше нічого. Тоді раббі Елія помістив йому до вуст букви зі Святого Письма, котрі склали слово «життя», і став промовляти алфавіт над кожним його органом. Потім на чолі його виписав слово «емер», що означає «істина». І сталося диво – Голем ожив. Аби знищити глиняне чудовисько, варто було тільки стерти першу букву, і зоставалося іно слово «мер», яке означає «смерть». Власне це йому й довелося зробити, коли Голем збісився і вибіг на вулицю та почав убивати всіх на своєму шляху. А ось у Книзі Санхедрин пишеться, що двоє вчених – рабин Ханіна і рабин Ошая – мали звичай напередодні кожної суботи вивчати Книгу Творення і з її допомогою створювати трилітнього бичка, якого і з'їдали собі любенько на вечерю.

– А ви... ви теж вивчаєте Книгу Творення?

– Не все те, що під силу раббі, потрафить здійснити такий простий жид, як я.

Він виклав половину смажених бобів у миску, а решту висипав на підлогу, і враз невідь-звідки вигулькнули таргани й розкатуляли боби по своїх закамарках.

Я й справді ще ніколи не куштував такого смачного бобу, а з'ївши іно два зернятка, вже відчув ситість.

Гершель провів мене до хвіртки.

– Передай своїй бабці вітання і нехай не гнівається на мене. Може, вона подумає, що старий Гершель з дуба впав, може, нічого не подумає, а може, згребе усі ті золоті домовини, в яких поховані мученики, і занесе мені, аби я поховав їх, як належить, прочитавши молитви.

І власне це останнє й зробила моя бабця, припинивши відтоді свою комахотерапію.

У день, коли Гершель ховав тарганів і ясенових жуків, небо було кам'яне, вдалині на обрії котилися громові фури, наладовані важкими, як свинець, хмарами, і тільки простісінько над нашою Софіївкою яскравіло маленьке кругле віконце сонячного світла, крізь яке діставалися на тамтой світ душі покійників.

Ріжок

1

Серед безлічі різних іграшок я мав також кривого ріжка, якого дістав у подарунок. Цього ріжка я прикладав інколи до вуха і чув тоді якийсь дивовижний гомін – мовби водночас промовляло кілька осіб, слова їхні перепліталися, накладалися одні на одних, і скільки я не намагався вслухатися, не міг розібрати нічого. А проте мені здавалося, що розмовляють вони цілком зрозумілою мовою і про щось таке, що й для мене може бути важливим. Часом я чув, як плеще хвилями море і як хрумтить мокрий пісок, коли ступають по ньому коні, дзенькає зброя, вітер полоще знаменами, плащами і шумить у соснах.

Бувало, що голос у ріжку щось оповідав, якусь історію – сумну і тривожну, скрикували птахи, били сполохано крилами і далеко-далеко, в суцільній імлі, блукав подорожній, провалюючись по пояс у сніг. Під завивання вітру я засинав із ріжком біля вуха.

Коли сон барився, я сам розповідав у ріжок що-небудь, слова мої пірнали у його глибини і линули понад тією дивною країною, яка існувала в ріжку. Мені хотілося думати, що всі, хто живе в ріжку, чекають на мої оповіді.

Ріжок настирливо приковував мою увагу до себе, мені хотілося розколоти його й нарешті подивитися, хто ж там шепоче і хто слухає моїх оповідок.

2

Пацієнти навідували бабцю щодня, і вона, як кожен порядний цілитель, деколи потребувала консультації. Час від часу вирушала в гості до іншої такої самої знахарки, що мешкала неподалік залізничного двірця, на околицю, яка називалася Гіркою, а що я перебував під бабусиною опікою, то з великим задоволенням супроводжував її туди.

Пані Розалія мешкала в затишній хатинці, вгрузлій у землю мало не по самі вікна і оточеній дивовижними кущами й квітами, які її закутали так щільно, що з вулиці неможливо було розгледіти ані клаптика вибіленої стіни. У квітах збуджено дзижчали бджоли, спурхували метелики і золотаві кузьки, а над тим усім млосно пахтіли чорні кетяги достиглої бузини.

Щойно ми наблизились до дверей, як згори долинув голос господині, вона сиділа на гіллі горіха і сварилася з кимсь таємничим у небі, ще й погрожувала кулаками, а вітер лопотів усіма сімдесятьма сімома її спідницями, і налякані ворони на сусідніх деревах пронизливо скрикували й стріпували крильми.

Пані Розалія спрямувала пальця на захід і темна гриваста хмара вайлуватого, мов слон, розвернулася і неохоче посунула у вказаному напрямку, міняючи обриси своєї пухкої куделі та видобуваючи з глибокого зимного нутра застуджене схлипування.

Тоді господиня врешті заспокоїлася і зістрибнула з дерева, хоча ні, не зістрибнула, а грайливо опала, мов делікатна пелюстка яблуневого цвіту, вигойдуючись у повітрі. Я спостерігав за нею, роззявивши рота, тоді як бабуся дивилася на все це без тіні подиву, либонь бачила подібні сцени не вперше.

Ми увійшли за чарівницею в хату, і очі мої жадібно забігали, заметушилися, не в стані увібрати в себе все і відразу. Стіни густо завішані сухими пучечками зілля, чудернацькими покручами корінців і галузок, жовтим побляклим цвітом, і це все розливало довкола дивні, ні з чим незрівнянні запахи, які настирливо хилили до сну. Пахощі трав, які зібрала пані Розалія, були значно міцніші, гостріші за ті, до яких я при звичаївся вдома, і, коли я тепер заплющую очі, то ніздрі мої пригадують власне їх.

Взагалі я в дитинстві полюбляв принохуватися геть до всього, мій ніс вивчав життя, не поступаючись очам, вбираючи в себе усе, що виділяло бодай найменший запах. Особливо манила мене паста для взуття, я вдихав її, мов

аромат чудесної квітки, запах бензини бив у ніздрі так наполегливо, що витісняв усі інші запахи, манив до себе й запах ацетону, різноманітних клеїв. А ще я любив стати позаду автобуса і нюхати газу, що вилітали з рури.

Коли десь неподалік прокладали асфальт, запах топленої смоли приваблював дітваків звідусюди, кожен брав до вуст грудочку смоли і жвакуляв, наче солодку жуйку. Смак живиці, що проступала на стовбурах вишневих дерев, успішно конкурував зі смолою.

Тим часом запах у пані Розалії був далеко неоднорідним, це був якийсь шалений букет запахів, з якого вдавалося виокремити пахощі полину, ямину, валер'янки і горіхового листя.

Серед засушених дивовиж були й кажани, вужі, змії, ящірки, жаби, пуголовки.

Господиня, побачивши, як я задивляюся на її скарби, підійшла і погладила рукою жмутики трав:

– Оце чар-зілля, молодим на щастя й на весілля. А то маїв цвіт, для нещасливих вдів і сиріт. Хто його має, недолі не знає. Зір-травиця для всього годиться. На лиця червоні для любої доні, на брови чорненькі дівкам молоденьким. Грім-криця для сліпих та хворих щасниця. Зіллячком, квіттячком раннім гояться всілякі рани. Цвіти глоду для чоловічого роду, хто їх має, тому Бог силу дає. А то зілля-чаша для чорного часу, на усеньке горе звідусіль і з-за моря. Цвіт-щастя не кожному в руки дасться. Для щирих то доля, для злих – неволя.

Проторохтівши ті примівки, чарівниця підійшла до столу, дмухнула, і стіл відразу перетворився на маленький ставок, порослий густим очеретом, у якому гуляв легенький літневий вітерець. Чарівниця занурила руки у воду і хутенько виловила в намулі кількох золотистих линів. Риби полетіли у мідницю, а рудий котяра Лазар почав здирати кігтями луску з такою спритністю, мовби тільки цим лепським заняттям і перебивався все життя. Вилущивши та випотрошивши рибу, котяра кидав її у баняк з водою. Моя бабуся без слова взялася ту рибу смажити, посипавши її сіллю і сушеним зіллям.

А тим часом чарівниця змела весь очерет разом зі ставочком зі столу і застелила обрусом, з якого проростала пахуча городина – молодий часник, стрільчаста цибуля, кріп, соковиті стебельця й галузки базилику, розмарину, шавлії та

естрагону.

Ми їли смажених линів просто серед цієї зелені, і чарівниця оповідала бабуні, як застосовувати якесь там зілля.

Одного разу я був присутній при тому, як пані Розалія товкла в ступі сушену гадюку, розтирала її на порошок, потім розфасовувала по сірникових пуделочках і надписувала. За всіма її рухами я стежив із вираженими очима. Скільки моя бабця не намагалася спрямувати мою увагу на щось інше, цікавіше, притаманне нормальним дітям, я неодмінно зосереджувався на маніпуляціях пані Розалії, бо саме тут діялася казка, саме тут відбувалося диво. Саме тут бабця набиралася якихось невідомих їй досі замовлянь чи оновлювала старі. Адже замовляння, як виявилось, старіли, їх із часом доводилося відсвіжувати, вставляти бодай одне нове слово, котре заряджало енергією всі інші слова.

– Сяню, я ті прошу, не вживай у замовляннях імена святих. Та ж то бздур. Тоті замовляння зародилися так давно, що тими святими й не пахло, – радила пані Розалія.

– Але я запам'ятала їх власне так, – боронилася бабця.

– Але ж ти мушиш тямити, жи то є смішне. Ну нащо то казати: «Святий Власію, поможи...», як то є тільки покруч з Велеса, бо попи так зарядили.

– То шо й Ісуса не згадувати?

– Сяню, є замовляння дуже старі, дохристиянські, а є християнські. То власне в тих останніх звертаєси до Ісуса, але в жоднім випадку не мож згадувати Ісуса, коли маєш когось причарувати, чи розсварити, чи з'єднати, чи випровадити в чужі світи, чи наслати або зняти вроки.

– Та я то знаю. Але ж коли то мені в голові вже стільки літ сидить, то я негодна вивітрити.

Коли ми відходили, чарівниця провела нас за хвіртку і подарувала мені різок – може, молоді козулі, може, цапка, а може, дідька.

Смак різки

Святий Миколай міг мені приносити різні подарунки, але дві речі були завше незмінні – книжка і різка. Оскільки в дитинстві і навіть у підлітковому віці я захоплювався казками, то в листі до Миколая я просив казок, і він мені їх справно приносив. Про різку, ясна річ, я не згадував, але і її святий Миколай теж не забував. Ті різки мали одну особливість – вони не нагадували галузок із тих дерев чи кущів, які росли поблизу нашої хати, отже Миколай виламував їх деінде, і мене завше цікавило, де ж такі різки проростають. Різка від святого була довга й ідеально рівна, а ще вона зі свистом розтинала повітря. Це справляло враження. Різку бабця клала на шафу, але так, аби бодай кінчик її виднівся, і, коли я був нечемним, нагадувала, що та різка на мене чекає.

Різку зберігалося весь рік, і якщо так жодного разу мене нею не пригостили, то бабця чисто символічно вдаряла мене різкою по дупці й кидала у піч, бо ж різка таки мусила виконати свою виховну функцію. Але що у тісній хаті хрестити малого неслуха замашною різкою було незручно, то вона так і лежала без діла, а моєю дупцею гуляли тріпачка, ремінь, віник чи мухобийка. Тріпачка була виплетена з прутів і дошкуляла не так уже й сильно, як це можна було запідозрити з мого вереску, бо верещав я з великим натхненням, аби батьки чи дід із бабою не запідозрили бува, що тріпачка насправді сильно поступається ременеві. Для більшого ефекту я починав ридати на самий тільки вигляд тріпачки. Віник і мухобийка викликали в мене такі самі емоції, оскільки вони теж дуже сильно поступалися ременеві.

А проте одного разу Миколаєву різку я таки засмакував. Трапилося це після того, як бабця стала мене брати з собою до пані Розалії.

У ворожки на полиці стояли рядами закорковані пляшечки і слоїчки, я любив їх розглядати, вдивлятися в них, як вдивляються у небеса або в морську глибіню, бо то все були різнобарвні настоянки, що набирали міці на травах, ягодах, корінцях, камінчиках, жучках.

Серед колекції зілля в хаті господині було котресь, що давало змогу літати. Відьми ним натираються, сідають на мітлу або кочергу і фіуфіть! – попід хмари. У снах я не раз літав, а так хотілося полетіти насправжки.

Були там і слоїчки з різними дивовижами, як от тлінні останки святих чи просто порядних людей.

В одному слоїчкові плавали кістки святого Транквіліона, що його розіп'яв король Кий на шляху в Галич. Кістки святого розібрали його учні і передавали з покоління в покоління. Аби вони краще збереглися, їх щоразу заливали якимсь новим трунком. Тлінні останки святого славилися своїми цілющими властивостями, але не вони були під постійною загрозою, а настій на кістках, його жадібно випивали геть усі завойовники, його по краплі розпродували в корчмах, він повертав сліпим зір, глухим – слух, запліднював жінок, аби ті народжували нових мислителів, хоча вони продовжували народжувати розбишак. Крапля настою коштувала стільки ж, як бочка вина або туша кабана. І пані Розалія інколи дозволяла собі свято, продаючи крапельиночку.

Кістки у спиртовому плині не лежали ані на дні, ані не плавали на поверхні, вони мовби перебували в стані невагомості і непорушно застигли в самому центрі слоїка. Непомітно від ворожки я збовтував слоїк, і тоді кістки то піднімалися вгору, то опускалися вниз, перевертаючись при цьому, наче акробати, але завше врешті-решт займали початкову позицію. Здавалося, наче хтось невидимий там у слоїку старанно порядкує, все вимірює і зважує, мовби йому на цьому не знати як залежало. Мені завше баглося впіймати його на гарячому, але все намарно.

– А можна мені крапельиночку цілющої настоянки?

– А тобі ж навіщо? Ти ще малий. Що тобі бракує?

– Я хочу розуміти мову трав і комах.

– І ти гадаєш святий Транквіліон тобі в цьому допоможе?

– А як не він, то хто?

- Можна зварити гадюку і з'їсти гадючий росіл, тоді мова рослин і всіх комах, птахів та звірів стане такою ж зрозумілою, як наші з тобою теревені.

- А ви пробували той росіл?

- Нічого гидкішого в своєму житті я не смакувала. Але діє він не довго – лише кілька днів, потім знову доводиться його пити, і так без кінця.

- А якщо спробувати настоянку на кістках святого?

- Навіть не думай.

- Але чому?

- Це небезпечно.

- Чому ж ви вділяєте її по краплі всім іншим?

- Тільки тим, для кого це вже остання надія.

- Але чим же воно таке небезпечне?

- Не можна що-небудь взяти одною рукою, аби не віддати іншою. Людина все життя тільки те й робить, що бере і віддає, бере і віддає. Моці святого Транквіліона мають власне таку властивість – чимсь обдарувати і щось відібрати. І коли комусь дошкуляє хвороба в одному місці, а він вже не годен терпіти і шукає зцілення за будь-яку ціну, я даю йому краплю настоянки, і він зцілюється, аби за хвилю набути іншу болячку, яка йому ще не сприкрилася.

- І він потім знову приходить до вас?

- Аякже. Іншої ради нема. Щось береш, а щось віддаєш. Ти готовий віддати щось навзаєм? За те, що почнеш розуміти мову рослин і комах?

Я замислився – чим я міг пожертвувати? Що я таке мав, чого б не шкода було позбутися? Але не хотілося про це думати. Мене тягло до хати пані Розалії з

якоюсь нестримною силою, аж поки одного дня я таки тихенько не висмикнувся з хати й не чкурнув до чарівниці. Було мені тоді п'ять років, і перехожі, бачачи малюка, який діловито чимчикує звивистими вуличками, спинялися та питали, куди це я намірився. Та я знав, що відказувати:

– До бабці.

В нагороду отримуючи теплі усмішки, я таким робом дістався до хати пані Розалії, котра зранку завше була відсутня, бо так само, як і моя бабця, ходила на луги по зілля. Ключика вона ховала під порогом, я відімкнув двері і прокрався всередину. Тепер постала проблема, як дістати чарівний слоічок, адже господиня, помітивши мій інтерес, переставила його високо на шафу, а мені, малому, сягнути його було неможливо. Та тільки я присунув крісло і виліз на нього, як почувися перед хатою кроки, шарудіння і голосне здивування. Я отерп. Пані Розалія повернулася і не могла знайти ключа. Я у відчаї шмигонув під ліжко і відчув себе мишею.

Врешті господиня зрозуміла, що ключ у дверях.

– Але то я стара недорайда! Забути ключа в дверях! – нарікала вона. – Добре, жи голови не забула.

Потім вона покликала кота Мацька і налила йому в мисочку молока. Кіт знервовано зиркав у бік ліжка, але від молока не відмовився.

– Шось ти, Мацьку, неспокійний, – покивала вона головою і заходилася розкладати трави на столі.

Хатою полинув п'янливий запах. Я поклав голову на руки і задрімав.

Прокинувся я від голосної розмови. Моя перелякана бабця після тривалих роздумувань вирішила, що мене можна знайти тільки тут. І вона, зрештою, не помилилася, хоча ще цього й не знала, бо я затамувавши подих, продовжував лежати під ліжком.

І тут пані Розалія пригадала дивний трафунок з ключем, а також не менш дивну поведінку Мацька, який знервовано зиркав у бік ліжка. За мить бабця уже вклякнула біля ліжка і радісно гукнула:

– Є! Ану вилазь, збиточнику!

– А не будете бити? – розплакався я, відсовуючись до самої стіни.

Бабця, бачачи, що інакше мене не дістане, обіцяла, що най вже так і буде, ременем мене цього разу не почастує.

Та коли ми вернулися додому, бабця сказала:

– Ану скидай штани!

Я став лементувати:

– А ви ж обіцяли.

– Обіцяла, що не почастую ременем, а різочку святого Миколая мусиш таки засмакувати.

Хльоскання різки по голій дупці незабутнє враження. І хоча то був один-єдиний раз, але він витіснив з моєї пам'яті усі інші випадки, коли по мені гуляли тріпачки й ремені. Біль від її ударів був не схожий на жоден інший – гострий і обпікаючий, він миттєво пронизував усе тіло, та так, що я аж захлинався криком, болем і повітрям, а потім ще довго чіхався і катулявся по підлозі.

Звідтоді я завше зиркав на різку з острахом, не відважуючись навіть торкнутися її пальцем. Різка в уяві моїй перетворилася на дивовижну істоту, котра жила своїм особливим життям, але залежним від мене, як буває залежною плюсква від чиеїсь крові, бо ж так само і різка мусила б час від часу дістати свій життєдайний заряд, розтявши зі свистом повітря і приклавшись до чийогось тіла. Недаремно, коли стару різку спалювали в грубці, мені вчувалося її жалібне квиління, але я не шкодував її, а завше проказував:

– Так тобі й треба.

Вишиваний світ

Скільки я пам'ятаю бабусю, вона весь час вишивала. Спочатку я не дуже звертав увагу на її вишиття, але одного разу помітив, як стара вишня, що росла в нас під вікном, зчезла після того, як бабуся її вишила. Та вишня була зовсім суха, і дід не раз збирався її спилити, але все якось руки йому не доходили. І от її нема.

Тоді я почав пригадувати, чи нічого більше не зникало, і раптом згадав, що зовсім недавно пропав здичавілий пес, який поселився на пустищі. Він так жахливо завивав ночами, що вся околиця його проклинала на чім світ стоїть. Ніхто не міг без нагляду відпускати дітей на прогулянку, боячись, що той пес скажений. На нього, щоправда, кілька разів полювали, та він був чи надто спритний, чи такий уже хитрий, бо всі ті лови пішли намарне. А вже з тиждень не було його чути. Звичайно, міг і здохнути чи податися деінде. Я заходився переглядати бабусине вишивання і на одній подушці побачив його. Тепер мені було зрозуміло – все, що бабуся вишиє, у ту ж мить зникає. Недарма ж на жодній з її вишиванок не було людей, не було й сонця, не було нічого з того, за чим можна б жалкувати.

Я не міг витерпіти, щоб не поділитися своїм відкриттям з дідом. Дід лише плечима стенув:

– Ну та й що? Я знаю про те.

– А чого ж ви мені не сказали?

– Все якось забував. То те, то се... Забував.

Потім глянув на мене з теплою усмішкою і додав:

– Ну добре. Вповім тобі, що знаю. Отже, то було відразу потому, як совети прийшли до нас вдруге... В нас тоді почалися арешти. Людей щоночі вивозили на Сибір. Тюрми були забиті. Молодь кинули на фронт, без підготовки, без спорядження. Кинули просто на танки... Боже, скільки їх тоді лягло!.. На галичан дивилися знаєш як... Найменша підозра – і ти в цюпі. Так і мене арештували.

Бабуся наша не могла собі місця знайти від жалю. Ходе, бідна, під тоту тюрму та все визирає, чи мене не побачить. Ото раз так із туги сиділа вона ввечері та й взялася вишивати. З голови їй не йшла в'язниця, вона й почала її вишивати. Вишила вона мури довкола, вишила сторожу і собак. Скінчила шиття якраз серед ночі... А в невільника який сон? Лежимо та й думаєм про своє, сон не йде. Коли це раз – ніби все завалилося. Ні стін, ні мурів – лежимо серед двору. Гей, як ми то зметикували, то давай драпати хто куди... Ну тюрма зникла, але ті, що нас посадили, зісталися. Мусили ми ховатися. Хто молодший, до лісу пішов, а старші – на села та хутори. Тоді й ми в село перебралися. Отаке-то... Щоправда, ми з бабунею не відразу здогадалися, що то через її вишивання. Різне думали. А люди говорили про Матір Божу, що то вона над нами змилювалася та й вирятувала чудом з неволі... Але йде час, а я дивлюся – нема нашого кота. «Сяню, – кажу, – де то наш Мацько подівся, що його не видно?» Коли глип – а лежить на столі вишивка, і якраз наш Мацько вишитий. Тут мені в голові щось як би свінуло. «Ану, – кажу, – Сяню, чи не була би-сь така гречна, аби тото вишиття попороти?» А вона: «Що в тебе за забаганки? Я стільки над ним сліпала, а ти мені хочеш знищити?» Ей, думаю, що буду бабу слухав! Узяв ножиці та й спорів. Тільки-но останню нитку висмикнув, як чую – мняв, мняв! Є наш Мацько! Та й, видно, голодний, бо як уздрів молоко в мисочці, то так і кинувся. «Ну, – кажу, – Сяню, ото маеш цурис! Виходить, що ти не вишиєш, то те й пропаде». А вона не вірить, сміється з мене. Ну, добре... Прошу я тоді, аби вона вишила пугало, що в нас на городі стирчить. І що ти гадаєш? Вишила вона пугало, дивиться – а його мов корова злизала! Ну, тепер уже переконалась, яку має здатність. З тих пір стереглася, аби чогось не вишити такого, що шкода було б, аби пропало.

Як потім виявилось, не тільки ми з дідом, але й сусіди дізналися про це... гм... обдаровання моєї бабусі. Кожен почав пригадувати, чи не завдав якої прикрості пані Сяні, бо ану ж вона розсердиться та візьме й вишиє. А Дзюньо відразу пригадав, що колись із нашого курника півня поцупив. Набравшись хоробрості, прийшов до бабуні і у всьому признався, ще й приніс за того півня гуску. Він так вибачався, що бабуня милостиво пробачила йому той гріх. Правда, за гускою на другий день прибігла пані Сусликова, бо то була її гуска, але настрій Дзюня від того не погіршився. Найцікавіше те, що та сама гуска знову до нас повернулася. Принесла її пані Сусликова і сказала:

– Пані Сяню, візьміть си тоту гуску, але я вас дуже прошу, чи не буде ваша ласка вишити ще й мого чоловіка. Бо тая п'янюга мене в гріб заведе.

А треба сказати, що кого-кого, а п'яниця моя бабуня мала за останніх людей і, не довго роздумуючи, взяла і вишила пана Суслика, і що ви гадаєте? Не минуло й тижня, як пані Сусликова прибігла з другою гускою просити, щоб її чоловіка назад повернули.

- Що ви мені голову морочите? - відмахнулася бабуся.

Але моя мама помацала гуску і сказала:

- Чим-бо то її начинити? Гречкою чи рисом?

- Не буду я пороти вишиття, - буркнула бабця.

- Рисом і грибами, - порадив тато.

- Бійтеся Бога, - захлипала Сусликова. - Хто я тепер? Ні вдова, ні дівка!

- Мені здається, що ви вдова, - сказав дідो.

- Ну, то хто мені її заріже? - спитала мама, переводячи погляд з тата на діда.

- А щоб мене та гуска вбрикнула, то я не буду пороти вишиття! - заклалася бабця.

- Е-е, буду я панькатися - різати! - скривився тато. - Оно візьму сокиру - чах-чах і капут.

Тим часом бабуня розправила на столі полотно:

- Ну, подивіться - та ваш чоловік вийшов як намальований! О, бачите, навіть ноги йому покривила, аби видно було, що п'яний. А тепер я це маю знищити?

- Сокира в сінях під сходами, - сказав дідо. - Хотів я її нагострити, але забув.

- Зараз нагострю, - потер руки тато і подався в сіни.

– Якби цю гуску начинити по-хінському, то ви б і пальці поковтали, – правила своє мама.

– Не люблю я хінців, – процідив крізь зуби дідो.

Коли діда вистежили й знову запроторили до цюпи, то був там начальником якийсь чоловік, котрому казали Китаець. Він мав розвагу викликати серед ночі когось із політичних і тримати струнко до самого рання. Через те дідо, вичитавши щось нове про хунвейбінів, не раз приказував:

– Як буде війна з хінцями, то я перший на охотника ся зголошу. Маю до них спеціальний інтерес.

Китайцям, однак, неймовірно пофортунило, бо мій дідо вмер ще до прикордонного конфлікту.

– Мій чоловік не був аж таким поганим, – нюняла Сусликова. – Часом, було, за водою піде чи там до крамниці... за молоком...

– Е-е, – махнула рукою бабця, – де мое не пропадало!

І таки спорола вишиття. Другого дня пан Суслик набрався, як жаба мулу, і товк пані Сусликову за те, що дурно втратила аж дві гуски.

Моя бабця висунулась у вікно і закричала:

– Ти, драню! Як не перестанеш, то зараз тебе знову вишию! А тоді ще дві гуски пропаде!

Суслик розкрив рота, щоб відгризтись, але, попри туман у голові, зметикував, що ліпше промовчати.

Ми саме обідали. Мама таки начинила гуску на хінський манір, а дідові вповіла, що то за старосвітським переписом. Дідо смакував і прихвалював:

– Е, що не кажіть, а таки українська кухня найліпша в світі. Вже тільки за те, що ми видумали ковбасу, заслужилисьмо вічну пам'ять. Але хто про те нині знає?...

Ото, Юрцю, вчися, аби-сь був мудрий і щоб нагадав світові, що він за ковбасу у великім боргу в нас.

Ну, то я вивчився та й тепер нагадую. Така в мене була бабуня, царство їй небесне, бо останне, що вона зробила, – це взяла та й вишила себе.

Агрест

У моєї бабусі було дві колежанки, мешкали вони разом у будиночку на Каспрівці не надто далеко від нас, та що були старенькими, то сливе не потикали носів з хати. Але бабуся ніколи не забувала провідати своїх подруг і деколи брала мене з собою. Мама називала їх тітоньками і кожного свята, коли пекла що-небудь смачненьке, розраховувала й на них. У таких випадках мама виряджала мене на Каспрівку запросити тітоньок до нас на обід, чи на Різдвяну вечерю, чи на Великодній сніданок. Попоісти обидві панії любили, а тому ніколи не пропускали такої можливості й приходили до нас із гостинцями і свіжою колекцією різноманітних пліток.

Одного дня мама послала мене сповістити тітонькам прикру новину. Коли на мій дзвінок відчинилися двері, писклявий голос тітоньки Люції на хвилю оглушив мене.

– Олімпцю! Ти тільки подивись, хто до нас прийшов?!

Вона важко дихала, заковтуючи повітря, а з кишень її широкого квітчастого халата стирчали волічка і шпиці. Тут же появилася і її сестра у такому самому халаті і теж із в'язанням.

– О! Як ти виріс! Тебе й не пізнати!

Мене посадили на канапу і стали вгощати чаєм із тістечками. Я пив чай і не знав, з чого почати, а обидві тітоньки навперебій ділилися враженнями від мого візиту, не перестаючи увесь цей час перебирати шпицями. Нарешті я проказав:

– Мене послала мама...

– Ах мама! – невідомо чого зраділа тета Люція. – Та чи ти не Софійчин синок? – а коли я кивнув, ще більше зраділа: – От бачиш, я ж казала! А ти подумала, що то синок Люсі. Я ж тобі казала, що він на Люсю зовсім не схожий.

– І як я не помітила, що в нього очі чисто як у Софійки?... Ага, то чого тебе мама послала?

– Мама послала сказати, що бабуся вчора в ночі...

– Ой! – перебила тета Люція. – Наша дорогенька Сяня! Ну-ну, оповідж нам, як вона поживає. Давненько ми з нею не бачились. Хіба зо три тижні...

– Місяць тому, – уточнила тета Олімпія. – Вона до нас приходила. Пам'ятаеш? Ти ще тоді перестудилася.

– Ага-ага... Ну-ну, синочку.

– Бабуся вчора на городі поралася аж до вечора...

– Та певно! Сяня! – підморгнула тета Люція тітці Олімпії. – Де б вона спокійно посиділа. Як мурашка, все життя.

– Вона хотіла викорчувати кущ агресту, – намагався продовжити я.

– Агрест? – насторожилась тета Люція, і руки її завмерли. – Так-так, це вона для нас... Ми ж її просили, бо у вас такий гарний агрест! Хочемо й собі посадити. Минулого року твоя мама вгощала нас неймовірним агрестовим варенням з вишневими листочками.

– Ми вже думали, що забула, – додала тета Олімпія.

– Е-е, та щоб Сяня забула! – замахала руками тета Люція. – Сяні зайвий раз ніколи нагадувати не треба... тільки, я си такво міркую, де ми того куща посадимо, Олімпцю?

– А під парканом.

- Хіба не з того боку, де ті Парашуки! Там дітиська все повисмикують.
- І то правда. Тоді з другого боку.
- А там авта іздять. Весь агрест буде в порохах.
- Тоді просто під вікнами.
- Ой, на моїх жоржинах!
- Ти забула, Люційко, що хлопчик не договорив про...
- Ах, так-так... – засміялася тета Люція. – Яка ж то файна дитина! Прийти аж із Софіївки, аби нам сказати, що Сяня для нас вже того куща викорчувала! Може, ти його заодно і приніс?
- Ні, бачите, коли бабця потягла за той корч, то її раптом заболіло в грудях...
- Ой, Боженьку! – сплеснула руками тета Олімпія. – Бідолашна! А я тобі казала, Люційко, не двигай тої шафи сама. Нам, старим, вже не до тяжкої роботи.
- Ну, Олімпцю, коли часом треба... Тая шафа тут як більмо на оці. Тільки місце займає.
- То що її – викинути?
- А нащо нам дві шафи?
- Як то нащо? Нас же дві – і шафі дві... Дитинко, може, тобі ще чаю?
- Ні, дякую... Я вже буду йти. Мушу ще до стрийка заїхати.
- До Славця? – запитала тета Олімпія.

- Де там до Славця?! - заперечила тета Люція. - Славцьо до Калуша перебрався... Певно до Мироська.

- Або й до Мироська, - погодилася тета Олімпія. - Він вже дідо став. Не чула? Має внучку.

- Диви-диви, як то час минає. Ше недавно казав, жи він ся Мивосько називає, а нині вже внуків бавить. Але чому я про то ще не чула?

- А я тобі забула сказати, що бачила Гафійку, а вона говорила з Лісовською, а та їй сказала, що пан Кужеля одного разу здибав свого кума, котрий з Мироськом працює, і той йому вповів, що у Мироська внучка.

Я зиркнув на годинника й підвівся з канапи.

- О, ти вже йдеш? - здивувалася тета Олімпія.

- Так... Мама просила, щоб я не затримувався.

- Може, ти з нами пообідаєш?

- Ой, ти не доказав! - схаменулася тета Люція. - Ти не доказав, чи Сяня викорчувала той кущ, чи...

- Ну що ти, Люційко! Як можна? Її заболіло в грудях!

- І справді! Яка ж я... То як вона чується, дитинко? Бо викорчуваний кущ може всохнути, його треба знову прикопати...

- От бачиш, яка ти - все про агрест та про агрест, - дорікнула тета Олімпія. - Сяня ж старша за нас. Де їй кущі корчувати?

- Тому я й питаю, як вона чується.

- Їй стало погано, - ледве вдалося мені вклинитися у їхню розмову. - І вона... вона... - тут у мене потекли сльози.

– Ой, коханий! – вигукнула тета Люція. – Та не плач! Бог із ним, з тим кущем! Велика біда! Іншим разом викорчуете. Нам не спішно, правда, Олімпцю?

– Певно, що так. Не переживай. І заходь до нас частіше. Передай привіт усій родині. А бабці скажи, що ми її обов'язково провідаємо.

– Так-так, – підхопила тета Люція, проводжаючи мене до дверей. – Ми обов'язково, чуеш, обов'язково навідаємося.

– І самі той кущ заберемо.

– Передай Сяні, що ми живі і здорові. Скажи, що ми її цілуємо.

– Ми принесемо їй порічкове варення.

– Так-так, це чудове варення. За рідкісним переписом.

– Ой, Люційко, а ти дала з собою хлопчикові наших тістечок?

– Наша Сяня! Хто б подумав – сама пішла корчувати агрест!

– Люційко, тре було йому тістечок дати. Дитинко! Ти забув тістечка!

– І передай, щоб вона пила глід! Це дуже помагає!

Останні слова догнали мене, коли я вже зачиняв хвіртку. Я помахав ім рукою, а вони ще довго стояли на порозі, теж мені махаючи руками і посилаючи повітряні цілунки.

Я ніколи не забуду наших милих тітоньок і шкодуватиму, що замало з'їв мигдалевих тістечок, але що було робити – я квапився, бо мусив ще забігти до стрийка, щоб і його повідомити про смерть бабусі.

У вічнім полоні Різдва

Різдво для мене овіяне чаром казки і магією дійства, бо ж усе, що робилося напередодні свята в хаті, мало свій потаємний сенс, який розкривався пізніше, але мені, малому, баглося розгадати його вже, негайно, і я до всього приглядався, усе пильно вистежував, аби не пропустити найважливіших моментів, на які чекалося цілий рік. Одне лише усвідомлення того, що ТЕ Різдво більше ніколи до мене не повернеться, напоює мою душу солодким вином печалі.

1

Приготування до свята починалися за тиждень. У ті дрімучі часи усе треба було «діставати», навіть селедці були дефіцитом, не кажу вже про м'ясо, яке хоч на базарах і продавали, але було воно дорогим, і купувала його хіба партійна номенклатура. На щастя, мій татуньо був зубним лікарем. Не знаю, чи подібні зубні лікарі збереглися як вид, бо мій татуньо був унікальним дантистом. Він чесно працював на саму платню, а коли пацієнти приходили до хати, лікував за дармо. Пацієнтам це так сподобалося, що не було ані буднього дня, ані свята, аби не приперлися зі своїми болячками, і то не тільки зубними. Врешті це маму знервувало і вона поставила татові ультиматум: або він буде щось брати, або хай приймає пацієнтів у сараї. Моя мамуся скінчила торгово-економічний і, працюючи на продуктивній базі, набагато краще тямила в бізнесі. Тато, заламуючи руки та виголошуючи патетичні слова, погодився, але теж виставив свою умову: грошей брати не буде, ну, не може і фертик.

– Добре, – сказала мама, – бери яйцями, м'ясом, чортом лисим, але щось бери, бо як поцьмакати над гускою, то ти тутечки, а як щось до хати принести, то ніц!

І почав татуньо брати яйцями, курми, гусьми, качками, індіками, рибою, телятиною, свинятиною, салом, бульбою, гречкою, цибулею, сушеними ябками, горіхами, медом, церковними свічками, шкарпетками і дошками. Але не подумайте, що наша хата перетворилася на склад, бо тато брав, але пацієнти не дуже хтіли давати. Вони просто різко змаліли, так змаліли, що ми їх не дуже й бачили. І тоді тато гордо ходив по хаті і казав:

– Ха!

– Зате спокій в хаті, – тішилася мама.

Але не минуло й півроку, як пацієнти знову повалили що дурні до тата і то не з порожніми руками, вже їм досить було дармових лікарів, після яких пломби випадали за місяць, золоті коронки, зіскочивши, потрапляли в горло, і доводилося після цього какати в мисочки, тарілочки, відерця, а чи просто на газетку, і хворіти на золоту лихоманку. Справа в тому, що тато ставив пломбу навіки. Людина вмирала, і пломба була на місці. А якби вилетіла, то тато давав гарантію, що зробить нову безкоштовно. Але не було жодного випадку, аби татова пломба вилетіла чи якусь коронку хтось заковтнув.

Саме завдяки цьому наш святковий стіл був значно багатшим за сусідські.

За тиждень до свят м'ясо заливали маринадом, і щоразу відбувалася дискусія щодо кількості соли. Дідусь мав свій рецепт, тато – свій. Перемагав дідусь. Щодня хтось із них заглядав до маринаду, вмочував палець, пробував на язик і замислювався. Дідусь – задоволено, тато – з ознаками сумніву.

Бабуся і мама цей процес ігнорували, вони були зайняті випіканням солодкого.

Для борщу з вушками заквашувала бабця буряки. Добре їх вишурувавши, чистила, краяла на тоненькі плястерки, вкладала до слоїка і заливала ледь теплою водою. Зверху клала скибку житнього хліба, слоїк зав'язувала марлею і ставила в теплий кут. З дня на день барва бурякового квасу ставала усе насиченішою і схожою на вино. На четвертий-п'ятий день бабця усувала піну і зливала до чистих пляшок рубіновий бурячаний квас. У щільно закоркованих пляшках у холодному місці він міг зберігатися кілька місяців.

Різдвяний борщ був пісним і готували його на ярині – салері, петрушці, моркві, порах, цибулі. Крім цього, мама додавали чотири покраяні буряки, перець духмянний, перець гіркий, кавальчик стручка пекучого перцю та лавровий лист. В окремому баняку варилися сушені гриби. Потім обидва вивари, проціджені через ситко, з'єднували, а в самому кінці доливали бурячаний квас і досипали дрібненько посічену, засмажена до золотистого кольору цибульку.

Цей борщ завше вражав усіх наших гостей своєю неймовірно червоною барвою, рідко котра господиня могла домогтися такої барви і такого смаку. В тарілці на дні лежали маленькі пухкенькі вушка з грибами, а на поверхні зблискувала цибулька в сузір'ї позліток олії. Борщ був щедро наперчений, і кожен гість після першої ж ложки відкривав розпашілі вуста та проказував: «Ого!»

І тоді вже встрявав мій тато, сідлаючи свого улюбленого коника:

– А що ви думали? То ж козацький борщ!

І тут він неодмінно брав до рук повість Євгена Гребінки «Чайковський», що лежала в такій хвилі напихаті, і зачитував те місце, де козаки вгощали німця своїм борщем. Бідний німець після першої ложки просився, аби його ліпше застрелили, як має прийняти такі муки.

Але найбільшою атракцією для мене було вудження шинок, шпондерків і ковбас, яке тривало весь день. Дід будив мене зранку, щойно батьки пішли на роботу, бабуся напихала мене вареними яйцями, манною кашею, і це був рідкісний випадок, коли я з'їдав усе дуже швидко, щоб не запізнитися і щоб дідусь не почав розпалювати вогонь без мене. Після сніданку ми йшли пиляти колоди, потім дідусь колов їх на дрова і сортував, відкладаючи набік горіхові, вишневі та яблуневі, якими завершував вудження. Ця складна наука потребує практики, теорія тут вихідна. Тільки на око можна визначити, чи достатній жар, чи не засильне полум'я і чи варто вже виймати завуджене м'ясо.

Потім ми викочували велику залізну бочку, ставили її в кутку городу й обкладали знизу землею та снігом. Від бочки викопували рівчак, який зверху накривали увігнутих бляшаним дашком, утворюючи руру, яку з боків так само обгортали землею і снігом. Багаття розпалювали біля самого отвору рури так, аби полум'я не сягало бочки, а м'ясо тільки задимлювалося.

Заки ми готували все це, бабуся обгортала марлею кожен кавалок м'яса і обмотувала ниткою. Сусідка пані Жуковська для цієї мети зберігала старі шовкові панчохи, якими хизувалася перед війною, і тато мій завше кепкував з того, якими присмаками могла ушляхетнитися її шинка, завуджена в панчохах її молодості. Інколи він гукав через паркан:

– Пані Жуковська! Як вам забракне панчіх, радо позичу вам свої шкарпетки!

На що пані Жуковська – в китайському шляфроку, вбраному поперх куфайки, – відгукувала:

– Та певно, як ви пан дохтір, то можете си в марлі вудити, а я бідна схурована кубіта, я марлю тримаю на чорний день. Але що ви маєте до моїх панчіх? Та мої

паньчохи чистіші за вашу дохтірську ярмулку. Та я ще їх за Польщі випрала в таких порошках, жи нині вдень зі свічков не знайдете! Та вони в мене пахнуть, як шлюбний вельон!

Час від часу ми підкидали дрова і йшли грітися в сарай, а там сідали на колодах і під кудкудакання курей та похрумкування кролів я слухав дідові пригоди.

У Першу світову дід попав до царської армії, бо Волинь тоді ще належала Росії, а коли спалахнули визвольні змагання, подався до гайдамацького куреня «Не журись!». Курінь вславився своєю відчайдушністю і якоюсь містичною зневагою до смерті. Вважалося особливою ознакою хоробрості розібратися навіть серед зими до пояса і мчати верхи в атаку з оглушливим криком: «Слава!».

Одного разу видали гайдамакам новеньку уберю – чорні розшиті жупани, лискучі чоботи, білі сорочки і чорні шаровари. Любо було подивитися на цю красу. І чи знайдеться ще якийсь народ, крім українців, який би так запаморочливо шанував красу, щоби здатен був віддати за неї своє життя? Гайдамаки тішилися одностроями, як малі діти, пуцували чоботи на глянц, поправляли шлики, підкручували вуса. І от серед осені, серед сльоти і мжички, гайдамаки у своїй розкішній убері пішли в пішу атаку. Під ногами чвакала багнука, чоботи з підківками слизькали, бризки летіли на всі боки. Вдарили кулемети. Пролунала команда «Лягай!» Але куди в біса лягати? В болото? Ні один не ліг. Кулемети били, гайдамаки покотом падали в болото, але вже мертвими. А живі продовжували бігти на ворога, обережно обминаючи калюжі, перестрибуючи з пагорба на пагорб. Врятувала їх тільки атака стрільців, а то б усі так і лягли покотом.

– Дідусю, – дивувався я, – а чому ж ти не ліг?

– Та як?! В новісінькім однострої?

– А якби тебе вбили?

– Та й що?

– Як то що? А мене б тоді теж не було!

– Гм... Бач, я й не подумав.

Найскорше знімали ми сало і шпондерки, за ними ковбаси, а шинки та полядвіці трималися до останку, аж поки не верталися з роботи батьки, і наставала саме та хвиля, яку я обожнював. З розчервонілими радісними обличчями ми зносили до хати вудженину. Бабця з мамою розгортали м'ясо, обнюхували, роздивлялися з усіх боків, а потім кожному втирали по тоненькому паруючому плястеркові – бо ж піст! – і всі пробували, плямкали вустами і казали свою думку. Витончені смаки гурманів виявляли чи то надмір соли, чи то обмаль вишневих полін, чи то брак селітри, чи то забагато жару. Ну, не було так, аби хтось не зробив зауваження, але висновок завжди був радісним – вудженина смакувала знаменито. Досить сказати, що не смакувала вона мені ніколи так, як у той день, коли ми її вудили. Усе, що я потребував від свята, це тих кілька плястерків вудженини, про яку я на всі решта днів забував, а ще – печиво.

2

Млосний дух дріжджового тіста, яке вистоювало в покою біля грубки, забивав памороки, я тихцем прокрадався до миски, ледь-ледь прохиляв полотняного рушника і дивився, як воно росте, жадібно вдихаючи п'янливий пах. Солодкого пекли неймовірно багато – щонайменше чотири струдлі (маківники), пірник (медівник), перекладенець (пляцок, перекладений бакаліями, по теперішньому сухофруктами), пекли пампухи з варенням із рожі та вергуни (хрусти), які я любив найбільше, коржики у формочках з кремами різних кольорів, смак їх досі не вступився з мого писка, і я продовжую нести на своєму піднебінні повітряну легкість кремів – цитринового, помаранчевого, мигдалевого, вишневого, горіхового і трускавкового. Випікали великий сирник, якого потім обмащували чоколядою, його не треба було їсти, він сам розпливався в роті і миттю зникав, розчинявся у слині. Маленькі рогалики з мармулядою чи конфітурою і печиво з перемолотих шкварок не претендували на особливу позицію в ієрархії солодощів, але найбільшою їхньою заслугою було те, що зберігалися вони найдовше.

Їли ми всі ці скарби в суворій послідовності. Першими мушили зникнути пампухи, бо за день-два вони черствіли й втрачали свою привабу, водночас із ними мужньо йшли на страту коржики з кремом. Неодмінною радістю передсвяткових приготувань було лизання макогона, яким мама розтирала креми. Кликати мене не треба було, я прибігав відразу, щойно долинав до моїх вух той характерний шурхіт макогона стінками макітри, яку мама затискала колінами. А ще я любив

тримати макітру за береги, але так, щоби на великі пальці налипав крем.

Проте імператором усіх смаколиків був безперечно горіховий торт з трьома гатунками кремів і трьома гатунками коржів. Він просто давив своєю монументальністю і шляхетністю, адже участь у його прикрашуванні брав мій дідусь, а що головне – залучав і мене. Ми вирізали з сушених слив і абрикосів зірочки та хрестики і викладали ними поверхню торта, зайве казати, що всі обрізки тут же поглинав саме я. Дідусь чомусь байдуже дивився на цю мою маленьку слабкість. А ще ми мали в своєму розпорядженні кольорові цукати – помаранчеві, цитринові, кабачкові, гарбузові і – не повірите – баклажанові.

Цукати готували заздалегідь. Шкуринки цитрусових, нарізані соломкою, кубики кабачків, гарбузів і баклажанів, засмажені в цукрі й підсушені, зберігали в слоїках. І то, власне, був найбільший скарб мого дитинства, скарб, яким я завше марив. Але трагедія мого дитинства полягала в тому, що цукати замикали в креденсі під ключ разом з горілками, винами, коньяками, ромами, лікерами і, звісно ж, бакаліями. Ключ мала тільки мама, а берегла вона своє багатство не лише від мене, а й від татуня, бо він – щира душа – міг би пригостити якоюсь заморською плящиною першого-ліпшого пацієнта.

Та, виділяючи цукати для торта, мама не ставила перед нами їх цілими слоїками, а йно по кілька з кожного виду. Її невитончений торгівельний смак протестував проти того, аби ми й з цукатів майстрували якісь картинки, бо ж тоді неодмінно з'являлися б обтинки, але дідусь завше був на моєму боці і переконував маму, що цукатів замало. Можете собі уявити, яким розкішним був викладений на торті напис «Христос ся рождає!»

Зразу ж у хвилю своєї появи печиво замикали в креденсі. Особливо це стосувалося коржів, які чекали свого часу, коли їх перемастять і оздоблять, а що пекли все це впродовж кількох днів, то запахи, які долинали звідти, не давали мені спокою. Тому найбільшою моєю мрією було відшукати казкового ключа й відімкнути креденса, і я справді намагався знайти його, але пошуки мої були марні. Тоді я вдався до хитрощів.

Задня стінка креденса була з фанери, прибіта маленькими цвяшками, а що креденс стояв не упритул до стіни, а впирався в плінтус, то залишалася цілком пристойна щілина між фанерою і стіною. Одного разу, коли дідусь і бабуся подалися разом на базар і лишили мене самого, я підважив фанеру, просунув руку і намацав вергуни. Одного за другим я порятував їх від того мороку, в якому

вони гинуть, і видобув на світ Божий, сховавши під своїм ліжком. Наступного дня, ставлячи в креденс чергового пляцка, мама зауважила, що вергунів малувато, і вчинила алярм. Сімейна нарада одноголосно визначила, що причиною тут миші, тато з дідом відразу заходилися ставити полапки. Причому тато свої, а дідом свої. Справа в тому, що дідусь майстрував полапки сам, але тато чомусь їм не довіряв і ставив куповані в магазині. І ті, і ті полапки справлялися із завданням цілком добре, але мисливці ніколи не могли дійти згоди, котра ліпша.

Та як на те мишей на ту пору в нас у хаті не водилося, і я почав гарячково роздумувати, як врятувати ситуацію, і не намислив нічого мудрішого, як спробувати випросити мишу в сусідів. Син пана Суслика, малий шмаркатий Ясьо, зачувши, чого я потребую, відразу поцікавився:

– А со дас?

– Жука з рогами в пуделочку.

Кінець ознакомительного фрагмента.

Купити: https://tn.knigapoisk.com/vinnichuk_yur-y/v-kna-zastiglogo-chasu

надано

Прочитайте цю книгу цілком, купивши повну легальну версію: [Купити](#)